

TÜRKİYE İKTİSAT TARİHİ SEMİNERİ

Metinler/Tartışmalar

8-10 Haziran 1973

Editör : Osman OKYAR

Editör yardımcısı : H. Ünal NALBANTOĞLU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI / C13

Bu eserin yayın hakkı
Hacettepe Üniversitesi'ne aittir.
1975
Copyright by Hacettepe University/1975

Bu eser, Hacettepe Üniversitesi tarafından Ankara'da
Mars Matbaacılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.'ne
1500 adet olarak bastırılmıştır.

OSMANLI MALİYESİNDE MALİKÂNE SİSTEMİ

Mehmet Genç*

I — GİRİŞ

Vergilendirme ve vergi toplama konusunda, ziraî sektörün hâkim bulunduğu sanayi-öncesi ekonomilerin tarihte ortak özellikleri olarak beliren problem ve güçlükler Osmanlı ekonomisi için de mevcut bulunmuş ve İmparatorluk bunları çözmede, uzun tarihi boyunca, çeşitli merhaleler gösteren, orijinal, kendine has metodlar inkişaf ettirerek dünya maliye tarihindeki yerini almıştır.

Ulaştırma imkânlarının sınırlı, malî-bürokratik organizasyon, metod ve vasıtaların kifayetsiz bulunduğu ve millî hasılanın çok küçük bir bölümünün nakdî mübadeleye katıldığı ziraî bir ekonomide, büyük ve kudretli bir devleti ayakta tutabilmenin orijinal ve başarılı bir dayanağı olarak beliren timar sistemi, Osmanlı malî metodlarına ait merhalelerin ilki ve en mühimi olmuştur. Gerçekten, "büyük bir kısmı aynen mahsul olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakli, paraya çevrilmesi, merkezî bir devlet hazinesi halinde toplanarak oradan vazifelilere dağıtılması"⁽¹⁾ nın güçlüğü karşısında, "bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyeti ile birlikte vergi kaynaklarının tahsis"⁽¹⁾ edilmesi demek olan timar sistemi önemli bir malî çözüm tarzını ifade ediyordu. Bu sistem sayesinde çeşitli amme hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi ve mevcut malî-iktisadî imkânlarla intibak ettirilmesi mümkün olmakla kalmıyor, ayrıca, vergi kaynağını meydana getiren beşerî ve iktisadî temelin, veya mükellefin, paternal denebilecek himaye şartları içinde tutularak korunması da temin edilmiş oluyordu. Yaşadığı ve vazifesi devam ettiği müddetçe, bu vazife karşılığında kendisine tahsis edilen vergi kaynağını da elinde bulunduracak olan timar sahibinin, normal olarak yanbaşı bulduğu vergi kaynağının bakımı, ıslahı ve inkişafı ile doğrudan doğruya menfaatdar bulun-

(*) İ.Ü. İktisat Fakültesi, Türk İktisat Tarihi Enstitüsünde araştırma uzmanı.

(1) Ö. L. Barkan: *Timar* İA. 123 cüz S. 286-87.

duğu için reayayı koruması, bir aracı kullanılmıyacağı için verginin kolay ve masrafsız olarak toplanması, hizmetlerle vergilerin birbirine uygunluğu sağlanarak parazit bir zümrenin teşekkülünün önlenmesi, sistemin taşıdığı ana özelliklerdir. Amme hizmetleri ile vergi mükellefiyetinin bu şekilde birbirini destekliyen mekanizmalar halinde ahenkleşmesini ifade ettiği içindir ki timar sistemi Osmanlı medenî nizamı ile adetâ birbirini tedaî ettirircesine kaynaşmış görünür⁽²⁾.

Mamafih Osmanlı nizamında, daha kuruluş devirlerinde beliren ve İmparatorluğun büyümesi ile paralel olarak gittikçe önem kazanan öyle bir faaliyetler bölümü vardı ki bunları timar sistemi içine yerleştirmenin imkânı mevcut değildi. Esas itibarı ile merkeze bağlı bürokrasi ile yine merkezin emrinde bulunan talimli, meslekten bir ordunun yüklendikleri bu faaliyetleri, geniş İmparatorluğun, yüzlerce kilometre uzakta bulunan yerlerinden toplanacak aynı vergileri, doğrudan doğruya ve münferit tarzda tahsis ederek yürütmek imkânsız olduğu için, vergilerin nakden alınması veya nakde çevrilerek merkezî bir hazineye intikâl ettirilmesi ve oradan bu faaliyet zümrelerine maaş şeklinde ödenmesi zarureti vardı. Osmanlı devletinin bu zarurete cevap olmak üzere, timar sisteminin dışında, ihdâs ve inkişaf ettirdiği ikinci metod iltizam usulü olmuştur.

Gerçekten muayyen devlet hizmetlerini ifa etmek üzere yapılacak masraflar, bu masraflara kaynak teşkil edecek vergi gelirlerinden hem muhteva bakımından farklı olduğu, hem de mekân itibarı ile, çok kere, uzak mahallerde cereyan ettiği için, ikisi arasında bir irtibat mekanizmasının kurulması gerekeceği tabiidir. Bu mekanizmayı, devlet hizmeti ile vergi tahsildarlığını aynı şahısta birleştirme yolu ile gerçekleştirmek, imkânsız olmadığı hallerde bile, ekseriya zaman ve enerji israfından başka bir anlam taşıyamazdı. Devlete ait masraf ödemeleri ile birlikte vergi mükellefiyetini de nakdî vettirenin seyyaliyetine bağlayacağı için aynı tahsislere nazaran daha üstün bir mobilitayı de getirecek olan böyle bir irtibat mekanizması, bugünkü anlamında bir maliye teşkilâtını, zamanın malî organizasyon teknikleri ile tesis ve idame imkânı bulunmadığı için özel teşebbüs olarak faaliyet gösteren bir zümre vasıtasıyla yürütülmek icap etmiştir. Osmanlı tarihinde mültezim diye isimlendirilen bu zümrenin fonksiyonu, kanunların çeşitli iktisadî faaliyetler-

(2) Osmanlı nizamının bozulması veya ıslahı konusundaki literatürün, özellikle Osmanlı yazarlarında, hep timar sistemi ile ilgili bulunmasını, yalnızca bu yazarların geriye dönük, gelenekçi düşünce tarzları ile açıklamak mümkün değildir. Bunda timar sisteminin Osmanlı nizamında taşıdığı hayati önemin de rolü büyük olmuştur.

den muayyen bir nisbet veya mikdar olarak ve ekseriya aynı şekilde tahsilini tesbit ettiği vergileri mükelleflerden toplayıp, piyasada nakit haline getirdikten sonra devlet hazinesine intikal ettirmekten ibaretti.

İltizam usulü diye bilinen bu, özel teşebbüs mahiyetindeki intikal faaliyetine mevzu teşkil eden malî birim, muhteva veya mekan itibarı ile birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının birleşimini temsil ve ifade eden ve maliye nazarında normal olarak⁽³⁾ yıllık nakdî bir gelir yekûnu olarak kıymetlendirilmekte bulunan mukataa'lardır. Yıllık gelirinin asgarî kıymeti genellikle maliye tarafından tesbit edilmiş olarak hazine defterlerinde yer alan mukataaların muayyen bir yıl için temin edebileceği azamî kıymeti de; kâr gayesi ile hareket eden mültezimlerin rekabeti ile müzayede şartları içinde taayyün ederdi. Mültezimler, müzayede konusu olan mukataayı, vâdettiği gelir, sebep olacağı masraf ve bırakacağı kâr hakkındaki tahminlerine göre kıymetlendirdikten sonra, devlete yıllık olarak ödemeği kabul edebilecekleri mikdâra dair tekliflerini yaparlardı. Hazine, bunlar arasında, en yüksek teklifi yapan mültezime, tahvil adı verilen ve genellikle 1 ilâ 3 yıl arasında değişen bir devre için olmak üzere⁽⁴⁾ o mukataayı vergilendirme hakkını devrederdi. Belirli bir mukataayı vergilendirme hak ve salâhiyetini muayyen bir süre için almış bulunan mültezim, devletin sağladığı malî, idarî ve adlî kolaylıklardan faydalanarak, kanunların çizdiği sınırlar içinde, tam bir müteşebbis gibi hareket eder ve faaliyetine ait hasılatın, müzayedede tesbit edilmiş olan miktarı hazineye ödedikten sonra kalan kısmını, kendi şahsî ve meşru kârı olarak kazanırdı. Bu sayede devlet, zamanın şartlarına göre çok masraflı, külfetli ve daha az rantabl olacağı tahmin edilebilen muazzam bir maliye teşkilâtına lüzum kalmadan, kanunlarda ekseriya aynı şekilleri ile tesbit edilmiş bulunan vergi gelirlerini, nakden ödenmesi icap eden bütçe harcamaları ile irtibatlandırmak imkânını bulmuş oluyordu.

Karşılacağı malî ihtiyaçlar bakımından vazgeçilmez bir metod olarak, benzeri iktisadî şartlar içindeki bütün devletlerde, az veya

(3) Normal olarak böyledir. Ama kısmen veya tamamen aynı gelir kalemi olarak kayıtlı bulunan mukataalar da vardır. Meselâ "Emanet-i Samakocuk" mukataası, hazineye hem nakdî gelir hem de yıllık belirli miktarda demir temin etmektedir. Aynı şekilde, Girt'teki mukataalardan, yıllık verginin belirli bir kısmı, adada görevli bulunan askerlere verilmek üzere, buğday olarak tahsil edilmekte idi, MAD 9982/S. 208/1177 (1763).

(4) Bu süre, bir mültezim, aynı mukataayı birkaç def'a alabileceği için, 6, 9 ve nihayet 12 yıla kadar uzayabilirdi. Dr. H. Sahillioğlu "Bir Mültezim Zimen Defterine Göre XV. yüzyıl sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları" İFM 23 Cilt No. 1-2/S. 148.

çok değişik şekilleri ile uygulanmış görünen iltizam usulü, Osmanlı İmparatorluğu'nda da, kuruluşu takip eden yüzyıl içinde ortaya çıkmış ve timar sistemi ile, bir bütünü meydana getirmek üzere birbirini tamamlıyan, ama aynı zamanda çatışan iki temel unsur tarzında, yanyana var olmuştur.

XVI ıncı yüzyılın ortalarına doğru, devlete ait vergi haklarını yarıya yakın oranda timar sistemi ile bölüşür görünen⁽⁵⁾ iltizam usulü, dünya ekonomisinin geçirdiği istihalelerin imparatorluk üzerinde, burada teferruatına girilmesi mümkün olmanın ve kısaca nakdî ekonominin gittikçe önem kazanması şeklinde karakterize edebileceğimiz tesirlerinin mahrekinde, hızlı bir yayılma temposu içinde bulunmuştur⁽⁶⁾.

İltizam usulünde kaydedilen bu genişlemenin arkasındaki temel faktör, devletin, artan masraflarını karşılamak üzere, mevcut vergi haklarını sür'atle nakdî mekanizmanın içine katmak zaruretinde bulunması idi. Devlet maliyesi, hızla çoğalan masrafların bütçede yarattığı açıkları kapamak için bir yandan gelirleri arttırmak, diğer yandan da masrafları kıstak üzere iki istikâmette çözüm yolu arıyordu. Gelirleri arttırmak için, para tağşişi, müsadere, yeni vergiler koyma veya mevcut olanları yükseltme gibi usuller yanında, kısa vâdeli iç istikraz mahiyetinde görünen bir metod da artan ölçüde kullanıldı. Mültezimlerden yapılan bu iç istikrazın özü şu idi: Devlet, müzayedede taayyün etmiş olan iltizam bedelinin bir kısmını mültezimden peşin olarak talep ediyordu. Verginin tahsil, hatta tahakkuk etmesinden aylarca evvel, ehemmiyeti zamanla artan bir peşini yatırmak mecburiyeti, neticede müzayedede şartlarından biri haline gelince, esas itibarı ile askerî sınıf mensuplarının elinde bulunan iltizamlara, gayrimüslim sarrafların da aralarında yer aldığı, malî sermaye sahibi bir zümre daha ziyade hakim olmağa başladı. Vergilendirme ile ilgili teknik bilgi ve kabiliyetlere de malik olduğu için iltizam işlerinde önemi büyümekte olan bu zümrenin asıl hedefi, mümkün olduğu kadar yüksek kâr elde etmekten ibaret bulunduğu ve tahsilini geçici bir süre ile yüklendiği vergi

(5) Ö. L. Barkan: "H. 933-934 (M. 1527-28) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği" İFM. Cilt XV, Sayı: 1-4, S. 251-329. 1527-28 yılında devlete ait vergi gelirlerinin % 41,93 ü timar sistemi içinde yer almaktadır. Esas itibarı ile iltizam usulüne tâbi farzedebileceğimiz padişah hasları ise toplam vergi gelirlerinin % 51 ini teşkil etmektedir.

(6) Bu yayılma, timar sistemi içinde yer alan dirliklerin, devlet tarafından iltizama verilmek üzere, zamanla padişah haslarına katılarak birer mukataa haline getirilmesi ile birlikte, bizzat dirlik sahiplerinin timar, zeamet veya haslarını kendileri işletecek yerde iltizama vermeğe başlamaları ile de beslenmiştir.

kaynağının himayesi ile alâkalanmadığı için vergilendirme faaliyeti, ekonomiyi artan ölçüde tahrip edici bir karakter kazanmağa başladı.

Bu durumda, gelecek yılların malî kaynaklarını zinde tutmak üzere, vergi kaynağını meydana getiren beşeri-iktisadî temele, timar sisteminde bulunduğu bilinen himaye ve güvenlik şartlarını yeniden sağlamak gittikçe zaruret haline geldi. Nakdî ekonominin çeşitli istikametlerdeki tesirleri ile kendini, âdetâ zorla kabul ettirdiği bir devirde, tarihî fonksiyonunu tamamlayarak, saha ve ehemmiyeti daralmış bulunan timar sistemini ihya etmeğe imkân olmadığı için, aynı himaye şartlarını, nakdî ekonominin zaruretleri ile bağdaştırılabilir şekillerde gerçekleştirmek gerekiyordu. Hazine defterlerinde kayıtlı bulunan nakdî vergilerini muntazam ödemeğe devam etmek şartı ile bazı mukataaların, askerî sınıf mensuplarına, hayatta buldukları müddetçe üzerlerinde kalmak üzere iltizama verilmeğe başlanması bu zaruretin bir ifadesi olmuştur⁽⁷⁾.

Bütçe açıklarını kapamak gayesi ile, masrafları kısma konusunda gösterilen gayretler de aşağı yukarı aynı istikamette olmak üzere şu şekilde sonuçlandı: devlet masrafları içinde en büyük bölümü almakta olan merkeze bağlı ordu ve bürokrasiye mensup bir kısım ulufiye, maaşlarını devlete terketmeleri karşılığında, bazı mukataalar, yine aynı şekilde, yıllık vergilerini hazineye ödemeğe devam etmek üzere kayd-ı hayât şartı ile iltizama verilmeğe başlandı⁽⁸⁾. Bu sayede devlet, herhangi bir gelir kaybına maruz kalmadan bir kısım maaş ödemelerinden kurtulmuş olduğu gibi reaya da, timar sistemindekine benzer tarzda, ömrü boyunca kârı kendisine ait bulunacak bir vergi kaynağını menfaati gereği himaye etmek isteyecek bir koruyucuya kavuşmuş oluyordu.

Mukataaların kayd-ı hayât şartı ile ilzam edilmesine doğru gelişen vetirenin ana kaynağını teşkil eden bütçe zaruretleri, XVII

(7) Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Suriye eyaletlerinde XVII. Yüzyılın başlarından itibaren beliren bu tip uzun vâdeli iltizamlara ait örnekler çoktur. Mültezimlerin sık sık değişmesinden doğan mahzurları gidermek üzere mukataaları "şen ve Abadan eylemek şartı ile" değişmez bir mültezime bağlamayı emreden hükümlere ait örnekler hk. bknz. Diyarbekir için: MAD 5566/ 17 L 1046 (1637), Halep için: BA Tapu Defteri No. 834/14 R 1048 (1638), Rakka eyaleti için: MAD 9856/s. 30/28 21112 (1701),

(8) Daha ziyade mütেকaidlere tahsis edilmekte olan bu tip iltizamlara ait örnekler 17 nci yüzyılın sonlarında çoğalmış görünüyor. Pek çok saydaki benzerleri arasında birkaçını zikredebiliriz. 1684 te Selânik'te "Bidat-ı Kahve ve Boyahane-i Mirî" mukataası 6.000 kuruş yıllık vergiyi hazineye ödemek üzere kayd-ı hayât şartı ile (bervech-i te'bid) eski Baş-Defterdar Mehmed efendiye tahsis edilmiştir. (KK 5026/S. 75) 1693 te Halep'te Boyahane mukataası, yıllık vergiyi ödemeğe devam etmek üzere, devletten almakta olduğu 77 akçe ulufesini hazineye terketme (hazine-mandâ) karşılığında Kasımpaşazade Mustafa'ya kayd-ı hayât şartı ile ilzam edilmiştir (MAD 9879/S. 60-61).

inci yüzyılın ikinci yarısında, özellikle yüzyılın son onaltı yılını kaplıyan büyük savaş sırasında (1683-1699) dramatik denecek çapa vardı. Bunu, Osmanlı bütçelerinin bu döneme ait bir kaç örneğinde açıkça görmek mümkündür⁽⁹⁾

	Gelir (akçe)	Gider (akçe)	Fark
1660/61 a	581.270.818	593.604.361	— 12.333.543
1669/70 b	592.528.960	637.206.348	— 44.677.388
1690/91 c	565.761.408	812.878.365	— 247.126.957
1691/92 c	818.188.665	929.173.910	— 110.948.245
1962/93 c	?	?	— 262.217.191
1698/99 c	1.148.250.641	1.211.379.266	— 63.560.888
1701/02 c	1.182.327.378	1.070.460.505	+ 111.866.873

Bir yandan gelirleri arttırmak, diğer yandan masrafları kısım üzere iki istikamette girilen faaliyetlerin birbirini destekleyen mekanizmalar içinde ulaştıkları sonuç olarak tesbit ve iltizamların kayd-ı hayat şartı ile verilmesi diye tavsif ettiğimiz vetire, 17 inci yüzyılın sonlarındaki bu bütçe açıklarının tesiri altında büyük bir yoğunluk kazanarak yeni bir merhaleye intikal etti. Osmanlı maliye tarihinde malikâne usulü diye adlandırılan bu yeni merhaleye ait problemlerin münakaşası bundan sonraki bölümün konusunu teşkil edecektir.

II — MALİKÂNE SİSTEMİ

1. Doğuşu, Hukukî Şartları ve Malî Muhtevası

Zamanın Baş Defterdarı tarafından hazırlanan esaslar dahilinde Ocak 1695 te yayınlanmış bulunan ünlü fermanın⁽¹⁰⁾ getirdiği sistem, aslında malî zaruretlerin yoğurduğu bir vetirenin, XVII inci yüzyılın sonlarında ulaştığı merhalede normal sayılabilecek bir

(9) Bu bütçelerin İmparatorluğa ait bütün gelir ve giderleri değil de, sadece merkeze intikal eden gelirlerle, oradan yapılan harcamaları ihtiva ettiğini söylemeliyiz. Ancak, konumuz bakımından asıl önemli olan da nakdi ekonominin tesirlerini aksettiren bu bölümdür.

a) Ö. L. Barkan: 1070-71 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese. IFM Cilt XVII, Sayı: 1-4, S. 304-347.

b) Ö. L. Barkan: 1079-1080 (1669-1670) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri. IFM Cilt XVII, Sayı: 1-4, S. 225-303.

c) Dr. Halil Sahillioğlu: Osmanlı İmparatorluğunda Sıvış Yılı Buhranları. IFM Cilt XXVII, sayı: 162, S. 93.

(10) KK 5040/S. 1-2/24 Ca 1106 (10.1.1695).

neticesi olmuştur.⁽¹¹⁾ Gerçekten, mukataaların, dahilinde bulunan reyayı da himaye edeceği düşüncesi ile askerî zümre mensuplarına kayd-ı hayat şartı ile ve maaşları karşılığında ilzam edilmesine ait tatbikattan, yine aynı mukataaların umuma açık müzayede ile satılmasına intikal etmek köklü bir sıçrama sayılamaz. Ancak, bir ke-re tesis edildikten sonra, Malikâne sistemi, muhteva ve şumulü bakımından kendisini hazırlayan şartları aşan bir hüviyet kazanarak müteakip 100-150 yıllık maliye tarihinin, tesir ve neticeleri itibarı ile önemi küçümsenemeyecek bir müessesesi haline gelmiştir.

Sistemin gayesi, ihdasını ilân eden fermanın da tesbit ve ifade ettiği gibi sık sık değişen mültezimlerin, mümkün olduğu kadar fazla kâr sağlamak uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını ihya ve idame etmek üzere değişmez bir mültezimin tasarrufuna bağlamaktı. Aslında devlete ait vergi hakları içinde nakdî ödemelerin oranında kaydedilen büyümenin mükellefe doğru uzanan tesirlerinden kaynak alan ve sadece mültezimin zulmünden ibaret sayılamıyacak bazı tahripçi neticeler zamanla kendiliğinden ortaya çıkmıştı. Osmanlı nizamının yarattığı ve istinad ettiği küçük çiftçi tipi, kendi istihlâk edeceği miktarla, çoğunluğunu aynı olarak ödeyeceği vergilerin toplamını nadiren aşan bir istihsal hacmine imkan verdiği için, mahsulün az olduğu yıllarda yardıma muhtaç bir üniteyi temsil ediyordu. Bol mahsul yıllarında bile, pazar için istihsal kapasitesi çok düşük bulunan Osmanlı çiftçisi, artan ölçüde nakdileşen vergileri ödemek için ekseriya borçlanmak zorunda kalıyordu. Kendisine lüzumu olan tohum, hayvan ve krediyi icabında temin edecek bir koruyucuyu bulamadığı hallerde tefecilerin eline düşerek bütün mülkünü ve neticede çiftçilik hüviyetini kaybetme tehlikesi mevcuttu. Bu tehlikeye karşı oldukça müessir bir mekanizma rolü oynamış görünen timar sistemi geriledikçe, köy-kasaba tefecisinin elinden çiftçiyi kurtarmak Osmanlı nizamının hayatî bir problemi haline geldi. Bu problemi çözmek gayesi ile düşünüülerek uygulamaya konulan Malikâne sistemi, nakdî ekonominin yeni şartlarına intibak ettirilmiş şekli ile timar sisteminin bir nev'i ihyası, yahut, daha doğru bir ifade ile timar ve iltizam usullerinin bir terkibi gibi telâkki edilebilir.

(11) Malikâne sistemi, hem kuruluş fermanında, hem de muhtelif hukukî muamele tarzlarını tayin ve tesbit eden bir çok hükümde ifade edildiğine nazaran, Kahire köylerinde, ötedenberi cari bulunan bir usulün benzeri olarak düşünülmüş ve uygulanmıştır. Ancak sosyo-ekonomik müessese ve değerlerin ithalinde temel değişkenin daima iktibas eden cemiyetin iç yapısında aranması gerektiği kanaati ile sistemi, Osmanlı maliyesinin bünyevî gelişiminin bir safhası şeklinde düşünerek Mısır'daki uygulama ile uğraşmadık. Mamefih, sistemin Mısır'daki şekli ve inkişafı ile alakalı çalışmamın, mukayese bakımından faydalı olacağını ilâve etmeliyiz.

Gerçekten Malikâne sistemi, ömür boyunca tasarruf olunacak vergi kaynağının, gelecek yıllardaki verim kabiliyeti ile gerçek bir menfaate müsteniden ilgilenileceği için timar sistemine; aynı kaynağa bağlı nakdî gelirler muntazaman her yıl hazineye ödenmeğe devam edileceği için de iltizam usulüne ait unsurların, zamana uygun olanlarını sinesinde toplamış olarak ortaya çıkmıştır. Bundan başka, bu sistemle devlet, yalnız gelecek yılların gelirlerinin idamesini temin etmekle kalmamış, ayrıca yepyeni bir gelir kaynağı da bulmuş oluyordu. Araştırmamızın en önemli konusunu teşkil eden bu ilâve gelir, Malikâne olarak satışa çıkarılan mukataaların, *m u a c c e l e* adı verilen satış bedellerinden meydana geliyordu. Bir mukataanın satış bedei, Malikâne sahibine temin edeceği yıllık net kârların bir nev'i kapitalizasyonu tarzında müzayedede taayyün ederdi. Bu bedelin üst tavanı ile dalgalanmaları, biraz aşağıda etraflı şekilde anlatılacaktır. Aynı bedelin müzayedeye başlangıç olacak asgarî değeri, mukataanın sahibine temin edeceği ortalama yıllık kârın, devir ve piyasa şartlarına göre 2 ilâ 10 arasında değişen katları olarak devlet tarafından tesbit edilirdi. Müzayedede ile yapıldığı muhakkak olan satışların teferruatı hakkında bildiklerimiz azdır. Genellikle, devletin tayin ettiği asgarî *m u a c c e l e* miktarı ilân edildikten⁽¹²⁾ sonra taliplerin, satışla görevli memurun huzuruna gelerek yapmak istedikleri yükseltme miktarlarını kaydettirmeleri ile devam eder ve neticede en yüksek meblâğı teklif etmiş olana satış yapılırdı.⁽¹³⁾ Tekliflerin hiçbiri asgarî hadde ulaşmamışsa, satış yapılmazdı. Eğer müzayedede şartlarına riayet edilmiyerek tesbit edilen asgarî haddin altında satış yapılmışsa, bu satış hükümsüz sayılarak yeniden müzayedeye başvurulurdu.⁽¹⁴⁾

Malikâne sisteminin ihdasını müteakip, bütün İmparatorluğa şamil olarak satılması uygun görülen mukataaların müzayedesine,

(12) "... husus-ı mezbur için (Malikâne satışı) mahsus münadi ta'yin olunub her gün Sadr-ı ali ve Defterdar Kapularında ve talipler muvacehesinde müzayedede ve nida olunmağa şuru' ve ibtida' olındı" Raşid: *Tarih*, Cilt II, s. 289.

(13) Halep muhasıllığına bağlı *Sermin* ihtisab mukataasının müzayedede edilmesine ait 1720 tarihli bir vesikada müşahade edilen kayıtlar şöyledir: müzayedeye, asgarî *muaccele* olarak tesbit edilmiş görünen 150 kuruşla, 17 Ekim 1720 de başlayarak 25 gün müddetle 10 ilâ 20 kuruş arasında değişen arttırmalarla 21 kişi katılmış ve neticede 550 kuruş *muaccele* ile satış yapılmıştır. (TKSA E. 10147)

(14) Meselâ 1731 de, İbrail Nezareti mukataası, Darıkkane emini Süleyman Efendiye bu şekilde düşük *muaccele* ile satılmış olduğu tesbit edilmiş ve "bu misillü mukataat tahammülü mertebe *muaccele* ile alınmak malikâne şurutuna dahil iken, nezaret-i mezkûre mukataası mukaddema *muaccele-i kalile* ile alınub, miriye gadr ve zararı mucib olduğundan malikâne mutasarrıfı muvacehesinde müzayedede olunub a'la-mele-innas b'îd-defaat müzayedede olundukta ... Süleyman Efendi ve talib-i ahârı keff-i yed ... itmeğle Şehri Mehmed Efendi" ye, 32.650 kuruşa satılmıştır. (MAD 9917/S. 109/2 N 1143 (11.3.1731).

önce İstanbul'da başlanmış; muayyen sürede satılmıyanlar için, dahilinde buldukları eyaletin en kalabalık ve zengin şehrinde müzayede edilmek üzere özel memurlar görevlendirilmişti.⁽¹⁵⁾

Satışa çıkarılmış olan mukataalar, başlangıçta, çoğunluğu itibariyle yıllık hasılatı düşük meblâğlara varan, küçük mukataalardı. Temin edeceği kâr az olacağı için, ödenecek muaccesesi de küçük meblâğlar içinde kalan bu mukataaları satışa çıkarmayı tercih etmekle hazine, mümkün olduğu kadar geniş bir alıcı kitlesini malikâne piyasasına çekmeyi arzu etmiştir. Nitekim bir kişinin tek başına muaccesesini ödeyemeyeceği derecede büyük olan mukataaların satılması söz konusu olduğu nadir hallerde, mukataayı hisselerle bölerek birkaç kişinin müştereken almasına müsaade edilmiş olması, ve ayrıca reayaya da malikâne sahibi olma hakkının tanınmış bulunması, aynı saikle açıklanabilir.⁽¹⁶⁾

Müzayedede en yüksek muacceleyi teklif ve tediye ederek mukataayı satın alan şahsa, malikâne sahibi olarak haiz olduğu hak ve yetkileri tesbit eden bir berat verilirdi. Devlet bu beratla, malikâneye konu olan vergi kaynağının şamil bulunduğu mekân veya mükellefler üzerinde, yani vergi matrahı ile alakalı sahada, her türlü malî haklarla birlikte bir kısım idarî ve inzibatî hakları da malikâne sahibine devretmiş olurdu. Ünlü tabiri ile " m e f r u z u ' l - k a l e m v e m a k t u ' ü l - k i d e m m i n ' k ü l i ' l - v ü c u h s e r b e s t i y e t ü z e r e h a y a t d a o l d u k ç a t a s a r r u f " olunmak şartı ile verilen malikâneye, idarî-inzibatî yetkileri de haiz bulunan kadılar hariç hiç bir devlet memurunun karışmasına müsaade olunmayacağı verilen beratla tasrih olunurdu.

Sahibi öldüğü zaman malikâne, devlete ait ve raci olarak yeniden satışa çıkarılabileceği manasında, zamanın deyimi ile "mahlul" diye adlandırılırdı. Ölen malikâne sahibinin yetişkin oğlu varsa, yeniden müzayede edildikten sonra, takarrür eden en yüksek muacceleyi vermek şartı ile babasından mahlul kalan mukataayı tercihli olarak satın alabilirdi.

(15) Halep, Diyarbakır, Şam, Bağdat, Tokat, vb. merkezlere gönderilen malikâne satışları ile alakalı emirler için bkz. MAD 3423.

(16) Hakikaten başlangıçta askerî veya reaya tefriki yapılmadan herkese malikâne veriliyordu. Ancak 20 yıllık bir tatbikattan sonra, 1714 yılında yayınlanan bir fermanla, reayanın malikâne sahibi olması yasaklandı. Gerekçe olarak ta, malikâne usulünün mukataaya bağlı reayayı korumak için ihdas edildiği ve bu koruma görevini reayadan birinin ifasına imkân bulunmadığı ileri sürüldü. Yine aynı emirle, bir mukataayı hisselerle bölerek ortaklaşa alınmanın da sınırı azamî iki kişi olarak tesbit edildi (KK 5040/S. 5).

Malikâneci elindeki mukataayı serbestçe satmak hakkını da haizdi. Sahibi öldüğü zaman vergi kaynağı yeniden muaccele ile satılabilmek üzere devlete ait olduğu halde, çeşitli suistimal yollarına başvurularak malikâncilerin ölümleri gizli tutulur veya ölümünden önce başkasına satmış gibi gösterilirdi. Bunları önlemek üzere 1705 te malikânelerin satışı ile ilgili olarak şu usul kabul edildi: malikânesini satmak isteyenler şahsen Defterdarın karşısında isbat-ı vücud edecek, veya gelmesine imkân bulunmadığı, mahallin yetkili maliye memuru durumunda bulunan Muhassıl, Voyvoda vs. tarafından resmî bir yazı ile bildirilecekti. Ayrıca, satıcı, bu şartlara uygun olarak mukataayı sattıktan sonra da, 40 gün içinde ölürse, satışa itibar edilmiyerek mukataa devlete ait sayılacaktı.⁽¹⁷⁾ Özel satışlardan, başlangıçta hiçbir resim alınmazdı. Bunun bazı suistimallere yol açtığı ileri sürülerek 1735'ten itibaren, bu şekilde fertler arası malikâne alım satımından hazine defterinde kayıtlı bulunan müaccelesinin⁽¹⁸⁾ % 10 u kadar bir resim alınmasına karar verildi.⁽¹⁹⁾

Malikâne sahibi, satın aldığı mukataanın satış tarihinde devlete temin etmekte olduğu (ve hazine defterlerinde "mal" adı altında kayıtlı bulunan) yıllık nakdî vergiyi, ve bu vergi miktarının % 5 ilâ 20 si arasında değişen kalem vs. harçlarını her sene üç taksitle ak-satmadan ödemeği taahhüt ediyordu. Bu vergileri müddetleri içinde ödemiye malikâncinin mukataası, elinden alınarak yeniden müzayede ile satılırdı.⁽²⁰⁾ Buna karşılık devlet de bu vergi miktarını malikâne sahibinin rızası olmadan arttırmıyacağını garanti ediyordu.⁽²¹⁾ Mamafih devlet, mukataaya yeni bir vergi kaynağının eklen-

(17) KK 5040/S. 1/19 M 1117 (13.5.1705).

(18) Bu muaccele, malikânenin kişiler-arası özel satış fiatı değil de, satan malikâncinin daha evvel mukataayı devletten alırken ödemiş olduğu muaccelelerdir.

(19) MAD 9491/S. 166/15 Z 1147 (8.5.1735) "... muaccele-i mukayyedenin" % 10 u *resm-i kasrıyêd* olarak alınacağı hakkında hüküm

(20) Vergilerin ödenmesinde kabul edilen normal gecikme müddeti, ilk zamanlarda 1,5 yıldır (KK 5040/S. 7/16 M 1115 (2.6.1703). Sonraları 3 yıla kadar uzatılmış olmasına rağmen, yine de pek çok malikâne, yıllık taksitleri zamanında ödenmediği için sahibinin elinden alınarak satışa çıkartılmıştır. Sayısız örnekleri arasında iki tanesini zikrederim: 1709 da Inoz memlehası "KK 3200/S. 65/11 B 1121 (16.9.1709)," 1727 de Sofya iktisab mukataası "MAD 9917/S. 23/13 Ca 1140 (27.12.1727)" vergilerin ödenmesi geciktiği için sahiplerinin elinden alınarak yeniden müzayede ile satılmıştır.

(21) "Memalik-i mahrusada vaki malikâne deruhde olunan mukataat ve kurra ve mezari'in Hazine-i Amirem defterlerinde mukayyet olduğu ve vali ve Muhassıl ve Voyvodalara viregeldikleri mal-ı maktu'u her ne ise mal-ı mirî ve mutad üzere kalemiyyesine kesr ve noksan gelmek üzere viregeldikleri mahalle senesi dahilinde üç taksit ile beher sene teslim eyle-yüb yedlerine mamulunbih temessük aldıkça, ziyadeye tahammülü vardır deyü mirî ve kalemiyyesi için viregeldiklerinden izdiyad bir akçe ve bir habbe mutalebe olunmamak üzere yedlerine virilen malikâne beratında tasrih olunmuş iken.. ve mallerinden tenzil ve izdiyad zam olunmak şerefyaft-e-i sudur olan Hatt-ı Hümayun-i şevket-makrun ile karar-dede ve düsturu'l-amel dutulan malikâne nizamının hilâfidir" "KK 2478/S. 162/18 L 1110 (19.4.1699)"

mesi veya vergi nisbetinin yükseltilmesi gibi istisnaî hallerde, malikâne sahibinin de rızasını alarak muayyen hadler dahilinde zam- lar yapabiliyordu.⁽²²⁾

Vergi kalemine ait hasılatla, herhangi bir sebepten geçici olarak büyük çapta bir düşme olduğu takdirde, malikâne sahibinin müracaatı üzerine, yıllık taksitlerin birkaç yıl geciktirilmesine mü- saade edilirdi.⁽²³⁾ Hasılatın düşmesi, geçici değil de sürekli olacağı tahmin edilen bir sebepten doğuyorsa, devlet, defterlerde kayıtlı bu- lunan yıllık vergi miktarını talep etmekte ısrar etmiyerek, muka- taanın net hasılatına razı olur veya malikâne sahibine, kârlı olmak- tan çıkan mukataayı, hiçbir hak ve tazminat iddiasında bulunma- mak kaydı ile, hazineye terketmesine izin verirdi.⁽²⁴⁾

Malikâne sahibi aslında ve nizamında devlet tarafından reaya- yı korumakla görevlendirilmiş gibi idi, ve sözünü ettiğimiz hak ve salahiyetler ona bunun için verilmişti.⁽²⁵⁾ Yatırdığı muaccele de bu görevi ifaya ait, bir nev'i kefalet bedeli gibi telâkki ediliyordu. Nitekim, kanunların tesbit ettiği hadlerin üstünde vergi tarh ederek reayaya zulm ettiği görülenlerin malikânesi derhal kaldırılır, yatı- rdığı muaccele de iade edilmezdi.⁽²⁶⁾ Umumiyetle halkın şikayetine

(22) Meselâ İstanbul Simkeşhane mukataasında 1721 de yıllık istihsal hacminin 3.300 okka gümüş- 3.960 okkaya çıkarılması karşılığında, yıllık verginin de, 23.750 kuruştan 26.750 kuruşa yükseltilmesine, malikâne sahiplerinin rızası ile karar verilmiştir. "MAD 9524/S. 15/29 Ca 1133 (28.3.1721)".

(23) Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla Akdeniz ve Karadeniz yolları kapanmış olduğu için, 1770-74 yıllarında İstanbul'a gelen gemilerin sayısında mühim bir azalma olmuş ve bu, İstanbul İhtisab mukataasının gelirini düşürmüştü. Bu sebepten yıllık vergilerini ödeyememiş bu- lunan Malikâneci Abdülkadir Ağa'nın, borcu olan 11.359 kuruşu yılda 2.000 kuruş tak- sitle ödenmesine müsaade edilmiştir. "MAD 10009/S. 67/13 Za 1193 (22.11.1779).

(24) Elindeki hakkı terketmenin izin konusu olması ilk bakışta garip görünebilir. Ancak bi- raz aşağıda görüleceği gibi, malikâne sahiplerinin yatırmış buldukları muaccele ora- nında çeşitli malî yükümlülükleri mevcuttu. Bu sebepten izin almadan malikâneyi ha- zineye terketmek mümkün değildi. Buna iyi bir örnek olarak Tokat'taki Boyahane mu- kataasını görebiliriz. 1751 denberi düşmekte olan geliri, nihayet yıllık vergiyi de karşı- layamaz hale gelince, malikâne sahipleri mukataayı hazineye terketmek üzere 1765 de Def- terdara başvurdular. Defterdar, müracaatı reddederek, geliri eski seviyesini buluncaya kadar, mukataayı emanetle idare etmeğe karar verdi ve 5 yıl bu şekilde idare ederek eski gelir seviyesine tekrar ulaşma ümidi artık kalmadığı anlaşıldıktan sonra ancak ter- ketmelerine müsaade etti. "MAD 9983/S. 486/13 Za 1171 (20.7.1758) ve CM 7832/14 Z' 1186 8.3.1773)".

(25) Yukarıda 16 nolu notta temas edildiği gibi malikânelerin reayaya satılmasının yasaklan- ması; kadın sultanlar hariç hiçbir kadının malikâne sahibi olmasına müsaade edilmemesi hep aynı gerekçeye dayandırılıyordu. TKSA E 10140).

(26) Mükelleflere haksız muamele ettiği için malikânesi elinden alınan malikâneçilere dair pek çok örnek arasından bir kaçını kaydedelim: Mora'da Balyapatra mukataası, halktan fazla vergi aldığı tesbit edilen Ahmed'in elinden alınarak müzayede ile başkasına satılmıştır. "MAD 9982/S. 29/14 B 1171 (24.3.1758)". Aynı şekilde, Konya İpek Mizanı ve Kahve Resmî mukataasının 1/2 hissesine sahip bulunan Hidayetoğlu Mustafa da, haksızlıkları yüzün- den malikânesi elinden alınlar arasındadır. KK 190/S. 78/11 B 1147 (1734).

dayanarak alınan bu kararların zamanla şikâyetler çoğalıp haklı ile haksız tefrik etmek zorlaşınca, haksızlık yapmalarını önleme vasatı içinde, bizzat malikânegilere haksızlık yapılmasına ve neticede malikâne sistemine olan emniyetin sarsılmasına sebep olabileceği düşünülerek bu şikâyetleri değerlendirmekte daha titiz davranmağa çalışılmıştır.⁽²⁷⁾

Malikâne sahiplerine tanınan ve ana unsurları ile özetlemeğe çalıştığımız bu hakların ve malikâneye ait diğer şartların, istikrar ve değişmezliğini garanti etmek üzere, kuruluş fermanında da belirtildiği gibi, Şeyhülislam, Nakibüleşraf ve Kazaskerlerden müteşekkil bir heyetin nezaret ve mesuliyeti altına alındığını biliyoruz. Ancak bu hukukî ve formel statü, içinde doğup geliştiği cemiyetin şartlarına intibak ettirilmek üzere, birbirine zıt istikametteki tesirlerin kavşağında zaman zaman tanınmaz derecelerde değişiklikler göstermekten de geri kalmamıştır.

2. Sistemin İşleyişi, Gelişmesi, Yaygınlaşması

Ana özellikleri içinde özetlemeğe çalıştığımız sistem, şüphesiz bir anda, bir ferman hükmü ile teşekkülünü tamamlamış olarak var edilmiş değildir. Çerçevelediğimiz şekli, uygulamasına ait ilk bir kaç yıl içinde, az çok tebellür etmiş görünen iskeletine dair bir kaç çizgiden fazla birşey ihtiva etmez. Bu iskeletin, diğer unsurları ile birlikte inkişaf ederken nasıl bir vücut kazandığını da, müşahade ve tesbit etmemiz gerekecektir.

Müstakbel verimliliğini garanti etmek üzere vergi kaynağını himaye ve ayrıca hazineye munzam bir gelir temin etmek gibi iki ana esasta birleştirmiş olduğumuz hedeflerin gerçekleşme derecelerini gözden geçirmek, sistemin işleyişini de aydınlatmağa yarıyacaktır.

Malikâne sahası içinde bulunan reaya, vergi ödeme kabiliyetine az veya çok tesir etmesi muhtemel her türlü problem ve faaliyeti bakımından malikâneginin tasvip ve tavassutuna kesin bir şekilde bağlı idi ve kaza organları dışında hiçbir mahallî otoritenin müdahale etme selahiyeti mevcut değildi. Malikâne sahibi bu itibarla, İmpa-

(27) "Badelyevm malikâne mukataat mutasarrıfarından reaya teşakki eyedikde, yalnız reayanın teşakkisine itimad olunmayub, mahsusen *mutemedu'n-aleyh mübaşir tayin ve irsal ve ol memleketin ayanından bir kaç adem dahi mukataa emini ile ma'an divan-ı humayuna ihzar ve murafaa olunduklarında zulmu vaki' ve ta'addisi mübeyyen ve zahir olur ise bu makule malikâne verilen mukataat mutlak imar-ı memleket ve istirahat-i raiyyet için iken reaya fukarasına cevri ve taaddi ve perişanlıklarına sebep ve bâdi olduğuna binaen yalnız mukataa üzerinden ref olunmağla kanaat olunmayub mukteza-ı şer'i şerif üzere cezasi verile...". (MAD 7359/S. 11/1110 1698/99).*

ratorluğun iktisadî hayatı üzerinde fevkâlâde geniş yetki ve imkânlarla donatılmış bir hüviyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergi kaynağının verimini arttırmak üzere bir çok yatırımlar yapması, vergi mükellefi durumunda bulunan müstahsil zümrelerin, daha yüksek istihsal kapasitesine erişmelerini istemesi ve bunun için çalışması, menfaatı gereği olduğu için, beklenebilirdi. Gerçekten bu şekilde hareket etmiş bulunan malikâne sahipleri görülmüştür.⁽²⁸⁾ Ancak bunlar malikâneci tipinin hakim ve yaygın örnekleri olmaktan uzak, nadir ve istisnaî hallerden ibaret görünmektedir. Aslında ve kuruluşunda hakim bulunan telâkkiye nazaran, mukataasının yanbaşında kalarak vergileri bizzat tahsil etmek üzere yaratılmış görünen malikâneci tipi, zamanla iyice belirginleşen bir şekilde İstanbul'da oturan ve malikânesini iltizamla idare ettiren bir nevi "rantier" haline girmiştir.⁽²⁹⁾ Bu itibarla malikâne sistemi, vergi kaynağının fiili idaresi bakımından iltizam usulünü ortadan kaldırmamış, onunla adetâ sembiyoz halinde yaşamak üzere bütünleşmiştir denebilir.

Mamafih malikâne sistemi, iltizam usulünde, neticeleri zamanla çeşitli ve çok kere birbirine zıt istikametlerde önem kazanmağa namzed bazı değişiklikler yaratmaktan da geri kalmadı. Daha evvel merkezde, genel bir büro faaliyeti içinde, bütün İmparatorluk mukataaları, İmparatorluk mültezimlerine anonim olarak müzayede ile tahsis ve tevzi edilirken, herhangibir mukataanın kaderi ile, mümkün olduğu kadar çok kâr elde etmek isteyen mültezimden başka ilgilenecek kimse bulmağa imkan yoktu. Halbuki malikâneci sistemi ile birlikte, her mukataanın kaderine menfaatleri ile bağlı belirli bir şahıs ortaya çıkmış bulunuyordu. Vergi kaynağına ömür boyunca tasarruf etmek üzere sermaye yatırmış olan bu şahsın hiç yanına uğramasa da mukataanın verimi ile ilgilenmesi ve mültezimin tahripçi tavrına karşı koymak istemesi beklenebilirdi. Ekseriya saray veya hükümet çevrelerine mensup bulunduğu için nüfuzu

(28) 1751 denberi geliri düşmeğe başlayarak 1770 te tamamen kapanmış olduğunu yukarıda bir vesile ile kaydettiğimiz Tokat Boyahanesi, bu tip bir malikânecinin gayreti ile 18 inci yüzyılın ilk yarısında mühim bir gelişmeye sahne olmuş nadir örneklerden biridir. Defterdarlık da yapmış bulunan malikâne sahibi Atuf Mustafa Efendi, dokuma sanayiinin yaygın olduğu bir bölgenin merkezi durumunda bulunan Tokat'ta Boyahane ve Basımahane için gelişme şansı görmüş ve kapitalist bir müteşebbis gibi davranarak kendi sermayesi ile büyük bir tesis kurmuş, kalabalık boyacı ve basımacı esnafını oraya yerleştirerek fabrika tipi bir imalata geçmeğe çalışmış ve neticede, malikâneci olarak mukataayı elinde tuttuğu 1723 ilâ 1742 arasında istihsalı % 70 oranında arttırmayı başarmıştır. (MAD 9913/S. 6, CB 1325, CM 7832).

(29) Ekli 74 E Nolu tabloda da açıkça görüleceği gibi malikâne sahipleri içinde İstanbul'da oturanların XVIII. yüzyılın başlarında daha düşük olduğunu tahmin ettiğimiz oranı 1734 de % 65,2 yi, 1789 da % 86,82 yi bulmuştur.

da fazla olan bu şahıs, malikânenin sahibi olarak, mültezimini, istediği şartlarda seçebilir, beğenmediği zaman azledebilir, ve yerine bir başkasını tayin edebilirdi. Malikâne sahibinin, uzun vadeli menfaatlerini düşünerek alacağı bu kararları, iltizam usulünde hiç kimse, hiç bir mukataa için almak mevkiinde değildi.

Bu noktadan bakıldığı zaman malikânecileri, İmparatorluğun vergi gelirlerinden pay almak üzere devletle mültezim arasına girmiş bir nev'i parazit zümreden ziyade, vergi kaynağının himayecisini yüklenen ve bunun karşılığında gelirden belirli oranda hisse alan bir kadro olarak düşünmek te mümkündür. Üstelik o, bu hisseyi *m u a c c e l e* adı ile yatırmış olduğu ve zamanla önemli yekûnlara vardığını göreceğimiz bir sermayenin faizi olarak alıyordu.

Çerçevesi çizilen şemanın gerçeğe intibakı oldukça karmaşık şekillerde inkişaf etti. Malikâne sahibinin hukuken haiz bulunduğu hak ve selahiyetleri kullanarak mukataayı himaye etmek üzere müdahalede bulunması her zaman kolay ve mümkün olmadı. Vergi kaynağını en iyi vergilendirebilecek mültezimler, genellikle mukataa mahallinde yerleşmiş, sayıları mahdut, zengin ve nüfuzlu adamlardı. İltizamı aldıkları mukataayı, malikâne sahibine ait bütün hak ve selahiyetleri de temsilen vergilendirecekleri için, alelâde iltizama nazaran çok daha geniş şekilde istismar etmek imkânını buluyorlardı. Malikâne sahipleri, vergi kaynağını tahrip ederek neticede gelirlerini düşürmeğe müncer olacak bu istismar teşebbüslerine karşı mücadele etmekte, bütün imkânlarını kullanmalarına rağmen başarılı olamamışlardır.⁽⁵⁰⁾ Bu mücadelelerin, karmaşık dokusu içinden XVIII inci yüzyıl boyunca yavaş yavaş süzülen muzaffer tipi, Osman-

(50) Malikâne sahipleri ile zamanla ayan haline gelecek mültezimler arasındaki bu mücadeleler, 18 inci yüzyıl Osmanlı iktisadî ve sosyal tarihinin devrimize intikal eden dökümanları arasında takibi hem mümkün hem de lüzumlu bulunan konularından biridir. Sayısız örnekleri arasından en tipik olan birkaç tanesini zikretmek yetecektir, sanırız: 1765 te Ağrıboz sancağında Çarpus köyünün, dahilinde yer aldığı malikânenin mültezimi tarafından çiftlik haline getirilmesine, İstanbul'da bulunan malikânecileri, has olan köylerin çiftlik yapılamıyacağına dair, Livadiye kadısına hitaben Divandan birkaç defa emir yazdırmalarına rağmen mani olamamışlardır. "MAD 7833/Y. 246-a/9 S. 1179 (28.7.1765),...

Bir diğer örnek Edirne'de "Bedel-i Lağım" mukataası ile ilgili. Burada söz konusu olan mültezim, ayan olmamakla beraber, gayrimüslimler içinde benzeri fonksiyonları olan cemaatbaşları. Gayrimüslimlerden adam başına 32 akçe olarak tesbit edilmiş bulunan vergiyi 120 akçe olarak almaktadırlar. Halkın şikayetine ve malikânecilerin Divandan emir almalarına rağmen, cemaatbaşlarına mani olmak mümkün olmamıştır. Başka birine iltizama vermeye de engel olmaktadır. "MAD 10166/S. 90. 1136 (1723/24)".

Bir örnek de, Serez ihtisab mukataasına dair. Malikâne sahibi Darphane emini Mehmed İzzet'in 1770 de mukataayı idare etmek üzere Voyvoda olarak gönderdiği Halil, yerini almak isteyen Serez ayanı Abdullah'ın baskısı yüzünden çalışamaz haldedir Darphane emininin müracaatı üzerine Divan'dan verilen emir bu konuda devletin tavrını belirtmek bakımından zikre değer: "bu makûle ayan-ı mütagalibeye mukataat iltizamı memnuatdan olmağla" "KK 5275/S. 40/ 26 C 1184 (11.10.1770)".

lı sosyal ve politik tarihinin henüz aydınlatılmamış konularından birini teşkil eden ayan olmuştur.⁽³¹⁾

Reayayı korumakta, ayanın malikâneci veya mültezimle mukayesesine ait teferruatın münakaşasına girmeğe, konumuz bakımından lüzum yoktur. Burada, vergi kaynağını ve ona bağlı reayayı himayeye müteveccih hedefini gerçekleştirmekte netice ve esas itibarile malikâne sisteminin başarılı olmadığını tesbit etmiş bulunmamız kâfidir. Bunu, sistemin uygulamaya konulmasından kısa bir süre sonra, bizzat Osmanlı Divanı da, teşhis ve itiraf etmiş ve aynı gerekçe ile 1715 yılında, bazı Asya eyaletlerindeki mahdud numuneleri hariç tutulmak üzere, İmparatorluk çapında bir karar alarak bütün malikâneleri lağvetmişti.³² Devletin malikâne sistemini lağvetmesinde, açıklanan sebepler ne olursa olsun ana saikin malî karakterde olduğu tahmin edilebilir. Nitekim kaldırılmasını müteakip devletin ilk işi, malikânelerin, kuruluş fermanında temin ve taahhüt ettiği için arttıramamış bulunduğu yıllık vergilerini arttırmak doğrudan doğruya iltizama vermek, veya ne kadar hasılatları olduğunu anlamak üzere emanetle idare ettirmek oldu. Bir yıl bu şekilde kontrol ve idare ederek, hasılatlarına göre yıllık miktarlarını tesbit ettikten sonra⁽³³⁾ 1717 yılında aynı mukataaları tekrar malikâne olarak satacağını, ve eski sahiplerinin, daha evvel yatırmış oldukları miktarının yarısını yatırarak aynı mukataaları alabileceklerini ilan etti.³⁴

Devleti malikâneleri lağvetmeğe götüren malî saik yalnız yıllık vergi miktarlarının arttırılmaması değildi. Malikânelerin satış bedeli olan muaccelelerden sağlanan gelir de beklendiği kadar mü-

(31) Ayanların mukataaları ele geçirmeleri oldukça ilgi çekici bir gelişme seyri göstermiştir. Hemen her yerde önce mültezim olarak ortaya çıkmışlar, yavaş yavaş 18 inci yüzyılın sonlarına doğru malikâne sahibi olmağa başlamışlardır. Yalnız dikkati çeken nokta, bir malikânenin tamamına nadiren sahip olmalarıdır. Malikânelerin 1/2 den 1/150 ye kadar ufalanan hisselerle bölünmesi, 18 inci yüzyılın ikinci yarısında yaygın bir tatbikatı teşkil ediyordu; ve ayanların muhtemelen İstanbul'da müzayede edilen mukataaları almağa zorluk çekmekte, veya daha kârlı sahalarda kullanabilecekleri sermayeyi kabarık yekûnlara varan *muaccel* halinde malikâneye bağlamayı cazip bulmamakla beraber, mukataa üzerinde kontrolü muhafaza etmek bakımından küçük bir hisseyi elinde bulundurmayı tercih etmekte oldukları düşünülebilir.

(32) Malikânelerin lağvedildiği tarih 22 M 1128 (17.1.1715) MAD 6549/S. 32-33.

(33) 1716 da mukataalara yapılan zamlar hakkında bir fikir vermek üzere şu örnekleri zikredebiliriz:

	Yıllık Vergiler	Yapılan Zam
Saruhan Damga Mukataası	75.000 "	37.490 (MAD 14479/S.7)
Nazilli Damga Mukataası	142.540 "	15.000 " "
İzmir Damga Mukataası	180.000 akçe	30.000 " "
Selânik Çümrük Mukataası	15.000 kr.	2.500 kr., KK 5055/S. 86

(34) MAD 9491/S. 125/12 Ra 1129 (24.2.1717).

him bir yekuna baliğ olmamıştı. Giriş bölümünde verdiğimiz tablodan da anlaşılacağı gibi, 1660 yıllarından itibaren bütçe açığı devamlı büyüme temayülü içinde gelişerek 1693 yılında 262.217.191 akçe ile en yüksek seviyesine varmıştı. Sistemin ihdas edildiği 1695 yılını müteakip bulabildiğimiz ilk bütçe 1698/99 yılına aittir ve açık 1693 yılına nazaran 1/4 ünden daha küçük olmak üzere 63.560.888 akçeye düşmüştür. Bütçe açığında 1693 ilâ 1699 arasında görülen bu düşmenin malikâne satışlarından sağlanan muaccele gelirleri sayesinde mümkün olduğu düşünülebilirdi. Ancak 1703 te Ahmed III'ün tahta çıktığı sırada maliye bürolarınca yapılan bir tahmine göre 1695 - 1703 arasındaki 8 yılda satılmış olan mukataalardan sağlanan muaccele yekûnunun 126.000.000 akçe olduğu görülüyor⁽³⁵⁾ Buna göre yıllık ortalaması 15.750.000 akçeden ibaret bulunan muaccele gelirinin toplam bütçe gelirleri içindeki nisbeti % 1,5 gibi çok düşük bir seviyede kalmaktadır. Mamafih, Osmanlı maliyecisinin, çok niuhtemel olarak, muaccele gelirinin nisbî ehemmiyetini, global gelirler içindeki yerine bakarak değil de, tahsis edileceği açıklara göre değerlendirdiği de düşünülebilir. Bu takdirde muaccele geliri, meselâ 1698/99 bütçesinde görülen 63.560.880 akçelik açığın, aynı gelirle kapanmış olacağı tahmin olunabilen bölümü de ekleyerek hesaplarsak, % 20 sine yakın bir nisbete ulaşır.

Malikâne satışlarından sağlanan muaccele gelirine, aynı gelirin muayyen nisbetleri olarak tahsil edilmekte olan diğer bazı kalemleri de eklemek lâzımdır. Bunlardan biri yeni bir sultan tahta geçtiği yıllarda, bütün malikâne sahiplerinden, üzerlerinde kayıtlı bulunan mukataalara yatırılmış oldukları muaccele toplamının % 25 i nisbetinde hesaplanarak alınmakta olan "C u l t ü s R e s m i"dir.⁽³⁶⁾ İkinci mühim gelir kalemi, savaş yıllarına munhasır olmak üzere, yine muaccele tutarı üzerinden, genellikle % 10-15 arasında değişen nisbetlerde alınmakta olan "C e b e l u B e d e l i y e"sidir.⁽³⁷⁾ Bu ilâvelerle⁽³⁸⁾ düşünüldüğü zaman, malikânedeki sağlanan gelirlerin,

(35) KK 5040/S. 3.

(36) Bu resmin alınmasına 1703 yılında başlandı (KK 5040/S. 3-4) ve 1754 ten sonra da kaldırıldı. (KK 3201/S. 137).

(37) Askerî zümre mensupları için, (ve hatta bazı hallerde bütün müslümanlar için) savaşa katılmayı, muayyen bazı istisnalar dışında, mecburi ve umumî sayan Osmanlı telakkisine göre, bu mecburiyet nakdî mükellefiyete dönüştürülebilirdi. Bu dönüştürmede kullanılan birim, harp için teçhiz edilecek bir erin maliyetine tekabül etmek üzere "cebelü" diye adlandırılır ve mükellefiyetler bunun katları halinde ifade olunur. XVIII inci yüzyılda 1 cebelu 50 kr. olmak üzere, malikâne muaccelelerinin her 1.000 kuruşu için duruma göre 2 veya 3 cebelunun karşılığı alınırdu.

(38) Malikâne satışlarında, İstanbul'daki alâkalı büro memurları için muaccele tutarının % 1 i olarak alınan rüsimle, Çavuşbaşıya tahsisen ayrılan % 2 avadın toplamı olan % 3 ü de ayrıca zikretmeliyiz. (MAD 10142/S. 49).

özellikle giderlerin arttığı saltanat değişmesi veya harp gibi, fevkâla-
de yıllarda ve tam lüzumlu bulunduğu sırada önemi küçümsenmi-
yecek meblâğlara ulaştığı söylenebilir.

Gerçekten 24 E Nolu tabloda da görüldüğü gibi, muaccelerden
savaş yıllarında alınan *ceb elu bedeliyesi*, sistemin ge-
lişmesi ve yayılmasına ait açık bir endis olmak üzere, özellikle 18
inci yüzyılın son yarısında toplam devlet gelirlerinin % 10 unu aşı-
cak bir seviyeye ulaşmıştır.⁽³⁹⁾ Bunlara mutad yıllık muaccele geliri
de eklenirse, malikânelerin devlet gelirleri içinde zamanla kazandı-
ğı ağırlığın nisbeti hakkında daha sarîh bir fikir edinilmiş olur.

Malikâne sisteminde, XVIII inci yüzyıl boyunca, başlangıçta
daha hızlı olmak üzere, devamlı ve kararlı bir gelişmenin mevcudi-
yetini ortaya koymak üzere, yıllık ortalama muaccele gelirine dair
muhtelif tarihlere ait olmak üzere derlediğimiz rakamlar şöyledir:

Yıllar	Yıllık ortalama muaccele geliri	Bir öncekine göre artış (%)	Kaynak
1695—1703	180.000 kr.		KK 5040/s. 3
1718—1722	383.513 "	113.06	MAD 6981
1764—1767	768.000 "	100.25	MAD 19368
1780—1785	956.652 "	24.56	MAD 489/s. 306 vd.
1793—1798	871.684 "	— 8.88	KK 5161
1808—1814	1.683.336 "	93.11	MAD 9610
1832—1837	1.830.606 "	8.74	MAD 9664
1838—1844	275.430 "	— 84.95	MAD 9964

Yıllık muaccele gelirleri ile, kümülatif olarak büyüyen muaccele
yekûnlarına ait rakamların açıkça ifade ve teyid ettiği bir ge-
lişme trendi içinde bulunan malikânelerin, maliye teşkilâtının, han-
gi kalemlerinde ne nisbette temerküz ettiğini göstermek ve müte-
akip yıllardaki inkişaf derecesi ile mukayese edebilmek üzere 1967/

(39) Bu yıllara ait bütçe örnekleri yeterli olmadığı için *ceb elu* belediyeleri ile yıllık muaccele
gelirlerinin toplam gelir içindeki nisbi ehemmiyetlerini kesin bir oranla ifade etmek
mümkün olmamıştır. Ancak, yüzyılın başı ve sonları için, çok yakın yıllara ait olmak
üzere bulabildiğimiz şu bütçe rakamları doğruya çok yakın bir nisbeti vermeye ye-
tecektir, sanırız:

	Gelir	Gider	Kaynak
1701/1702	9.852.728 kr.	8.920.504 kr.	(Sahillioğlu agm.)
1761	14.514.000 "	14.064.500 "	(MAD 14366/s. 149)
1784	14.742.415 "	18.670.275 "	(KK 2310)
1785	17.298.063 "	—	"
1814	18.075.490 "	—	(CM 5134)

98 yılına ait eksik bir bütçe taslağından derlediğimiz şu tabloyu da incelemek faydalı olacaktır.⁽⁴⁰⁾

Maliye Büroları	Vergi Kalemî Sayısı	Malikâne olarak satılmış olan vergi kalemî sayısı	Yıllık Gelir	Malikâne olarak satılan vergi kalemlerinin yıllık geliri	Malikâne olanların % si
1) Baş Muhasebe	220	115	199.838.944	10.752.900	5,3
2) Baş Mukataa	35	9	18.762.042	6.540.000	34,8
3) Haslar	66	46	11.443.010	6.611.169	57,7
4) Bursa Mukaataası	37	24	14.656.263	6.067.166	41,3
5) Kefe Mukataası	—	—	9.282.427	688.680	7,4
6) Maden Mukaataası	—	—	71.608.980	72.020	1
7) Haremeyn - i Şerifeyn Mukaataası	13	5	17.581.939	876.899	4,9
8) İstanbul MuMukataası	22	2	13.779.049	48.000	3
9) Agraıboz ve Avlonya Mukaataası	393	191	11.554.455	2.035.740	17,6
Toplam			302.576.115	33.692.594	11,1

Müteakip yıllar için bu tip tabloları tertip etmek mümkün olmamakla beraber, mukayese imkânı verecek bazı rakamlara malik bulunmaktayız. Tablomuzda 1 No. da yer alan ve mevcut mukataa gelirlerinin çok büyük bölümünü ihtiva eden Baş Muhasebe Büro-

(40) Burada toplam olarak verilen 302.576.115 Akçe, bütçenin % 30 una yaklaşan bir bölümdür. Bu bölüme bakarak genel bütçe yekünü içinde de nisbetin son sütunun toplam hanesine tekabül eden ve malikâne olarak satılmış bulunan gelirlerin, toplam gelire oranını ifade eden %11,1 nisbeti civarında olacağını düşünmek hatalıdır. Hatta malikâne olarak satılmış vergilerin mutlak yekününün burada tesbit ettiğimiz 33.692.594 akçeden ibaret olması da muhtemeldir. Zira, malikâne olarak satılan vergiler, devlete ait gelirler içinde sadece "Mukataat ve Maktuat" başlığı altında toplanabilen kısımdır. Bu kısım 1701/1702 bütçesinin verdiği rakamlara göre yarından da az bir bölümü teşkil etmektedir. Toplam geliri 1.182.327.378 akçeye baliğ olan 1701/1702 bütçesinde gelirlerin terekkiği tarzi şu şekildedir:

I — Mukataat ve Maktuat	503.194.258 akçe (% 42,5)
II — Cizye	537.535.400 " (%45,5)
III — Avarız ve Nüzul	141.597.720 " (% 12)

(KK 5045/1697/98 Bütçesi için)
(KK 2324/1701/1702 Bütçesi için)

suna dahil vergi kalemlerinin 75 yıl sonra 1774 yılında aldığı manzarayı incelemek, malikâne sisteminin muazzam denebilecek bir gelişme kaydettiğini göstermeye yetecektir sanırız⁽⁴¹⁾ Bu süre içinde büroya bağlı mukataa sayısı % 209 artışla 220 den 680 e çıkarken, bunlara tekabül eden gelir yekûnu da 199.838.944 akçeden % 88 oranında bir artışla 375.171.600 akçeye yükselmiştir. Aynı süre içinde malikâne olarak satılmış bulunan vergi kalemleri % 347 kadar bir artış göstererek 115 ten 514 e yükselirken, bu şekilde satılmış bulunan kalemlerin yıllık vergilerinin toplamı da 10.752.920 akçeden % 1400 gibi muazzam bir artış kaydederek 161.619.480 akçeye ulaşmıştır.⁽⁴²⁾ 1967/98 yılında Baş Muhasebeye bağlı gelirlerin sadece % 5,3 ü malikâne olarak satılmış olduğu halde, 1774 te bu nisbet % 43 e yükselmiştir. Malikâne olarak satılmış bulunan mukataaların yıllık vergi miktarlarının, uzun süre hemen hemen hiç değişmeden kalmakta olduğunu hatırlarsak, malikânelerin lehindeki inkişafın, bu oranlarda görülenden de mühim olduğunu tahmin edebiliriz.

Malikâne olarak satılan gelir kaynakları bütçede maktuat ve mukataat genel başlığı altında toplanan gelirlerdi. Bunlar, avarız ve nüzül bedelleri ile gayr-i müslimlerden alınan cizye hariç, akla gelebilecek vergi kalemlerinin hemen hepsini, maden işletmelerinden esnaf kethüdalığına, tuzlalardan damga resmine kadar, üzerinden devletin pay almak hakkına haiz bulunduğu bütün faaliyet şubelerine ait vergilerin hepsini ihtiva edebilirdi. Malikâne sistemi, XVIII inci yüzyıl boyunca mevcut mukataaları artan ölçüde şumulüne alırken, sosyal ve ekonomik tarih bakımından tesir ve neticeleri önemli olmuş görünen iki yeni kaynaktan da beslendi. Bu yeni kaynaklar timar sisteminin kontrol sahasında bulunan vergi kalemleri ile daha evvel herhangi bir vergiye tabi bulunmayan faaliyet şubelerine konmuş olan yeni vergilerdir.

Yeni cereyanların baskısı altında, Osmanlı ekonomisini aynîlikten nakdiliğe buhransız intikal ettirmenin bir metodu şeklinde düşünüülerek uygulandığını ifade ettiğimiz malikâne sistemi, terkip etmeye memur olduğu, İltizam ve Timar usullerindeki barışmazlığın sembolü halinde, birinciye mağlup olmak üzere 2 inciye tahrip ederken vücut verdiği münasebet ve mücadeleleri ile ayrı bir araştırmanın konusu olacaktır.

(41) KK 5081/1188 (1174)

(42) Malikâne olarak satılmış murakataaların yıllık vergi toplamında görülen % 1400 oranında artışa karşılık aynı mukataaların sayısında % 347 gibi daha düşük bir artış kaydedilmesinin gösterdiği temayülün anlamı şumudur: yüzyılın sonlarına doğru gittikçe daha büyük mukataalar malikâneleşmektedir.

III. Malikâneye Ait Verilerin İktisat Tarihi Bakımından Anlamı ve Önemi :

A.

Malikâneye ait verilerin nasıl kullanılabileceğini daha iyi değerlendirebilmek için, önce, bizi bu etüdü yapmaya ve bu verileri tesbit etmeye götüren problemlere kısaca temas etmek faydasız olmayacaktır.

Osmanlı endüstrisinin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda geçirdiği merhaleleri, aynı dönemde İngiltere'de tarih sahnesine çıkmış ve 200 yıldan daha kısa bir süre içinde, dalga dalga yayılarak bütün dünyayı nüfuz sahasına almış bulunan endüstri devrimine ait tesirlere nasıl cevap verdiğini, ne gibi değişikliklere uğradığını, ve hangi mekanizmalarla, nasıl bir sonuca ulaştığını araştırmak üzere başladığımız şumullü bir çalışmanın yan ürünlerinden biri olan bu etüd, sanayi istihsal hacmindeki değişmelerin, muhtelif sınaî faaliyet kollarından alınan vergilere ait hasılat miktarlarına yasıyacağı düşüncesi ile giriştiğimiz, vergi iltizam defterleri üzerindeki incelemelerden doğdu. XVIII. ve XIX. yüzyıllar için Osmanlı ekonomisi ile alâkalı başka istatistikî veriler yok denecek kadar az olduğu, bulunsa bile, uzun vâde içinde homojen yapı belirtenlerine hemen hemen hiç rastlanmadığı için, maliyeye ait vergi iltizam defterlerinin en önemli kantitatif kaynaklar olabileceğini düşündük. Bu amaçla yaptığımız incelemeler sonunda, hayretle gördük ki, Osmanlı İmparatorluğunda, hazineye intikal eden vergi iltizam bedelleri, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren donmağa başlamış ve âdeta değişmez sabiteler haline gelmiştir. Muhtelif vergi kalemlerinin yıllık bedellerinde 50-100 senelik çok uzun bir vade içinde, değişmenin % 5-10 gibi inanılmaz derecede düşük nisbetlerde kalmış olması, başlangıçta, bizi çok şaşırttı ve bu rakamları kullanmanın mümkün olamayacağına karar verdik. Fakat, ayrıca, bunun neden böyle olduğunu da merak ederek çalışmalara devam ettik. İncelemelerimiz ilerledikçe, anladık ki, iktisadî faaliyetin muhtelif dallarından alınan vergilerin reel hasılatı ile hazineye intikal eden yıllık vergi arasında hemen hemen hiçbir münasebet yoktur. Vergi hasılatı 100 kr. ise, hazineye intikal eden yıllık vergi 10 ilâ 80 kr. arasında değişen herhangi bir miktar olabilmektedir. Vergi hasılatının gerçek değeri ile, hazineye intikal eden miktarın birbirinden neden bu kadar farklı olduğunu, ve daha da önemlisi, aralarında neden hiçbir münasebet bulunmadığını, mültezimler-arası rekabetin niçin işlemediğini araştırırken, Malikâne sistemi ile karşılaştık, ve gördük ki, vergiler iltizama her yıl verilmemekte, "Kayd-ı hayaat" şartı ile uzun vâde

için satılmakta, ve bu satış muamelesinde, malikâneci olarak ortaya çıkan mültezim, devlete, her yıl ödeyeceği ve hazine defterlerinde "mal" adı altında kayıtlı görünen bu yıllık vergiden başka, m u a c c e l e adı verilen bir peşin meblağ ödemektedir. Sahibi ölerek yeniden aynı şartlarda satışa çıkarıldığı vakit ödenen bu muaccele meblağlarının her mukataa için, zaman içinde düzgün ve anlamlı sayılacak bir değişme gösterdiğini de müşahade ettik. Muaccele meblağlarında görülen bu değişmelerle, vergi hasılat miktarları arasında bir münasebet olup olmadığı konusunda yaptığımız incelemeler, yıllık "mal" olarak kayıtlı bulunan katılmış rakamlarla birlikte, değişen muacceleleri bir arada, bazı operasyonlarla kombine ederek kullandığımız takdirde, oldukça anlamlı bir münasebetin ortaya konulabileceğini gösterdi.

Reel vergi hasılatına yaklaşmak üzere yaptığımız operasyonların esas unsurunu teşkil eden muaccele meblağları, XVIII. yüzyıl boyunca, sayısı 1000 ilâ 2000 arasında değişen ve çok büyük çoğunluğu asker, idareci, bürokrat veya ilmiye mensubu yüksek rütbeli devlet görevlilerinden oluşan bir alıcı kitlesinin, serbest rekabet piyasasına çok yaklaşan şartlar içinde katıldığı açık arttırmalarda belirlenirdi. Yılda ortalama olarak 150-300 kadar mukataanın satışa çıkarıldığı bu müzayedede alıcılar, her mukataanın satış anında temin etmekte olduğu yıllık net kâra bakarak, arttırmaya katılırlar ve neticede, en yüksek meblağı teklif eden istekliye satış yapılırdı. Açık arttırmada belirlenen bu meblağ, alıcının hayatta kaldığı süreçte elde edeceği yıllık net gelirlerin, müzayedede anındaki değeri idi. Bu değeri alıcılar, tam bir kapitalizasyon hesabı yaparak tesbit ediyor değillerdi. Onlar, son birkaç yılda eski malikânecinin aynı mukataadan kazanmakta olduğu yıllık kârların basit aritmetik ortalamasını normal yıllık kâr olarak kabul eder, ve bu miktar yıllık kâra karşılık elden çıkarmayı göze aldıkları azamî meblağı m u a c c e l e olarak ileri sürerlerdi. Müzayedede, serbest rekabet şartlarını bozucu birçok etkene rağmen, muaccele meblağlarını azamî hadde çıkarmak isteyen devletin serbest rekabet şartlarına yöneltici müdahalesi, ve ayrıca, satışa arzedilen mukataaların özel şartları ne olursa olsun, müzayedenin, aslında oldukça homojen sayabileceğimiz "belirli yıllık nakdî gelir (kâr)" üzerinde cereyan etmesi, oldukça güvenilir bir rekabet ortamını yaratmaya yetiyordu. Bu şartlarda müzayedede edilen mukataaların malikânecisine sağlayacağı yıllık net kâr ile bu kâra bedel olarak ödenen muaccele meblağı arasında belirli bir oran bulunacağı, ve aynı piyasada aynı kısa dönem içinde müzayedede edilerek satılan bütün mu-

kataalar için tek ve belirli bir haddin etrafında dalgalanacak olan bu oranın, bazı objektif faktörlerin tesiri ile, ancak zamanın bir fonksiyonu olarak değişeceği hipotezinden hareket ederek, XVIII. ve XIX. yüzyıllar için tesbit edebildiğimiz 150 kadar örnek üzerinde inceleme yaptık. 1730-1820 arasındaki 90 yıllık süreye yayılan, muhtelif mukataalara ait kâr/muaccele oranları ile ilgili bu 150 örnek üzerinde yaptığımız çalışmalar, *G r a f i k I.* de eğrisini verdiğimiz şekilde bir trendi ortaya koydu. Örnekleri çoğaltarak, grafiği gerçeğe daha yakınlaştırmak, 3-5 yıllık orta vâde dalgalanmalarını daha sıhhatli olarak yansıtmak üzere, muhtelif dönemlere tekabül eden kâr/muaccele oranlarına ait takribî % leri ile aşağıya çıkarılmıştır.⁽⁴³⁾

Etüde eklediğimiz şekli, ana fikrimizi ifade etmeye yeterli olmakla beraber, *Grafik I* deki eğri, ekli tablolardaki muaccele sütunu altında kayıtlı bulunan rakamları yorumlamakta daima başvurulacak referans değerlerini ihtiva ettiği için, kullanılmasını kolaylaştırmak üzere, muhtelif dönemlere tekabül eden kâr/muaccele oranlarına ait takribî % leri ile aşağıya çıkarılmıştır:

1720—1750 için	% 35-40	1781—1807 için	% 15-20
1751—1760 "	% 30-35	1808—1814 "	% 14-22
1761—1771 "	% 25-30	1815—1828 "	% 15-20
1771—1780 "	% 18-22	1828 sonrası	% 10-15

B.

Ekli Tablolardaki Rakamların Yorumlanmasına ait Açıklamalar :

Tablolarımızda 4 ana sütun mevcuttur: *M u a c c e l e*, *K â r*, *İ l t i z a m B e d e l i* ve *D e v l e t e Ö d e n e n Y ı l l ı k*.

Bu 4 sütunun ihtiva ettiği rakamların mahiyetini de şöyle özetliyebiliriz:

M u a c c e l e : Bu başlık altındaki sütunda yer alan rakamlar, hizalarında kayıtlı bulunan yıllar için mukataanın piyasadaki satış değerini göstermektedir. Burada bir noktayı hemen belirtmemiz gerekir: bu rakamlar, her zaman, mukataanın tamamına ait reel satış değerini ifade etmez. Bunlar, çoğunlukla, belirli bir hissenin satış değerini tama iblâğ ederek bulunan *h e s a b î* rakamlardır, ve gerçek anlamı; mukataanın tamamı satılsa idi piyasada ödenecek meblağ ne olurdu? sorusunun cevabını teşkil etmekten ibarettir. Ancak bu rakamların realiteden kopuk, fiktif adedler olduğu da zannolunmamalıdır. Bir malikâneye ait hisselerin piyasadaki kıymet-

(43) Bu konuda yayına hazırlamakta olduğumuz "*Osmanlı Maliyesinde Malikâne ve Esham Sistemleri*" adlı kitapta yeni örneklerle zenginleştirilen bu hesaplamalar teferruath kaynakları ile gösterilecektir.

leri bakımından tamamı ile homojen olduklarını, aynı mukataanın muhtelif hisselerine ait muaccele bedellerinin yüzlerce örneği üzerinde mukayeseler yaparak tesbit ettikten sonra bu hesabî rakamları, gerçek piyasa değerini temsil etmek üzere kullanmağa karar verdiğimizizi hemen ifade edelim. Esasen aynı mukataanın muhtelif hisseleri arasındaki homojenlik, malikâne satışlarında serbest rekabet şartlarının fiilen mevcut olup olmadığı konusundaki şüphelerimizi gidermekte de en önemli kontrol aletlerinden biri olmuştur. Gerçekten sayıları 10-15 i bulan hissedarın ortaklaşa sahip oldukları bir malikânenin, bazen birkaç hissesinin ard arda, aynı yıl içinde mahlul kaldığı hallerde; statü, servet ve rütbe itibarı ile birbirinden çok farklı görünen alıcıların ödedikleri muaccele miktarlarında, hisselerine göre tam bir ayniyetin⁽⁴⁴⁾ mevcut bulunduğunu müşahade ettikten sonradır ki, serbest rekabet şartlarının varlığını kabul edebileceğimizi düşündük.

Hazineye Ödenen Yıllık : Bu genel başlık altındaki 1. sütun, malikânececinin devlete ödeyeceği yıllık vergi meblağını, hemen yanındaki 2. sütun da, aynı meblağın % 5-20 si oranında olmak üzere muhtelif büro görevlileri için vereceği kalem harçlarını ihtiva eder. Bu iki sütundaki rakamların toplamı her yıl hazineye ödenmesi gereken yekûnu verir⁽⁴⁵⁾.

Osmanlı maliye terminolojisinde "mal" adı verilen bu yıllıkların miktarı, malikâne sisteminden önce, normal olarak mültezimler-arası rekabetle belirlenirdi. Mukataanın durumuna ve rekabetin şartlarına göre yıldan yıla artar veya eksilirdi. Ama, mukataalar malikâne haline geldikçe, "mal"lar, değişmez, katı rakamlara dönüştü. Devlet, şüphesiz, malikâne sahibi öldüğü ve mukataa devlete ait olarak tekrar satışa çıkarıldığı sırada, yıllık vergi meblağını arttırmak hakkına, malikânenin hukukî şartları bakımından sahipti. Ancak o, bu hakkı ne fiilen kullanabiliyor, ne de kullanmak istiyordu. Malikâne, genellikle, birkaç kişi arasında hisselerine bölünmüş olduğu ve hissedarların topunun aynı tarihte ölmeleri pek muhtemel olmadığı için, fiilen zam yapmak hiçbir zaman mümkün olmazdı. Zira, Hazine bakımından tam bir birim niteliği taşıyan mukataanın, malikâne hisselerinden birine ait yıllık vergi miktarını, diğer hisselerine yansıtmadan arttırmak imkânı mevcut değildi. Kaldı ki, devlet,

(44) Söylemek istediğimizi sembolik bir örnekle tesbit edelim; a mukataasının t yılında 1/5 hissesi 100 kr. a satılmışsa, aynı yıl içinde veya 1 yıl ara ile bir başkasına veya aynı adama, 1/10 hissesinin 50 kr. a, 1/2 hissesinin de 250 kr. a satılacağı kesinlikle söylenebilir.

(45) Kalem harçlarına ait rakamları bulmak son derece zor olduğu için, tablolarımızda bu sütunu çok kere boş bırakmak zorunda kaldık. Ancak 1. sütundaki vergi meblağına belirli bir oranda bağlı bulunduğunu bildiğimiz için, kolaylıkla tahmini bir rakam yerleştirerek, büyük bir hataya düşmeden hesaplamaların yapılabileceğini söyleyebiliriz.

böyle fiilî imkânsızlıklar söz konusu olmadığı hallerde de “mal”ı arttırmayı pek istemezdi. Çünkü, bu takdirde, maikâneye ait kâr meblağı düşecek ve neticede aynı kâra belirli bir oranda bağlı görünen muaccele meblağı da azalmış olacaktı. Halbuki devlet maliyesi XVIII. yüzyıl boyunca, özellikle savaş yıllarında alınan “cebelu bedeliyesi” ile birlikte muaccele meblağlarında artan ölçüde gelir sağlamak ihtiyacında idi.

Yıllık vergi bedellerinin sabit tutulmasının, aslında, bu endişe ve zaruretlerden daha önemli bir fonksiyonu da vardı. Malikâne piyasasına gelen alıcılar, mukataanın son birkaç yıllık ortalama net kârını öğrenir ve bu bilginin ışığında arttırmaya katılmadan önce, gelecek hakkında da tahminler yaparlardı. Bu tahminlerin konusu, mukataanın gelecekte getirmesi muhtemel vergi hasılatı ile bu hasılatın, hazineye ait yıllık vergiyi ödedikten sonra, kendisine kalacak olan net kârın miktarı idi. Mukataanın gelecekte getireceği geliri bazı objektif belirtilere dayanarak tahmin etmek, bir yanılma payı taşısa da, netice itibarı ile mümkün idi. Halbuki hazinenin, yıllık vergi miktarına yapacağı tek taraflı zamları objektif bir şekilde önceden görmeyen imkânı yoktu. Kâr meblağı hakkında tahmin yapabilmek imkânları azaldıkça, malikâne piyasası, meçhuller üzerinde muamele yürütülen, istikrarsız bir piyasaya dönüşebilirdi. Bunun neticede, piyasa kâr oranlarını çok yüksek tutarak, muaccele meblağlarını düşürdüğü, sistemin kuruluşunu izleyen 30-40 yıl içinde tecrübe ile anlaşıldığı içindir ki, bu zamlar, 1730 lardan itibaren, istisnâî haller dışında, yapılmaz oldu. Gerçekten tablolarımızda yer alan 27 mukataa için yaptığımız hesaplara göre, 1750-1800 arasındaki 50 yılda, yıllık vergi meblağlarındaki ortalama artış % 12 kadar olmuştur. Bu artışı da, malikâne şartlarına göre, vergi nisbeti veya matrahı değiştirildiği zaman yapılabileceğini bildiğimiz zamlara bağlayabiliriz. Şu halde hazineye ödenen yıllık vergi miktarlarının mümkün olduğu kadar sabit tutulması, sıhhatli ve emniyetli bir malikâne piyasasının teşekkülü, ve sistemin kendi mantığına uygun şekilde işlemesi için lüzumlu bir unsur teşkil ediyordu denebilir.

Kâr : Bu sütundaki rakamlar, hizalarındaki yıl için, malikâne sahibinin (veya sahiplerinin) mukataadan elde ettiği yıllık net geliri ifade eder. Tablo halinde eklediğimiz mukataalar için kâr meblağlarına ait örnekler maalesef çok sayıda olmadı. Ancak, her mukataa için, muaccele meblağını bildiğimiz herhangi bir yıla tekabül eden kâr meblağının, Grafik I in yardımı ile yaklaşık olarak bulunabileceği, buraya kadar yapılan açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacaktır. Bunun için, yapacağımız işlem gayet basittir. İmparator-

luk (İstanbul) malikâne piyasasında bütün mukataalar için geçerli olan kâr oranını temsil ettiğini kaydettiğimiz Grafik I de, elimizde bulunan muaccelenin yatırıldığı tarihe tekabül eden yılı bulmak ve bu yıla ait genel kâr % si ile söz konusu muaccele meblağını çarpmak, bize istediğimiz kâr meblağını büyük bir yaklaşıklıkla verecektir. Bu, basit bir formülle göstermek gerekirse, şöyle yazılabilir:

$$M \times k = P^{(46)}$$

Bu operasyonun geçerliliğini de kontrol edebilmek üzere, ekli tablolardaki mukataalar için, doğrudan doğruya arşiv kaynaklarından tesbit edebildiğimiz nadir bazı kâr meblağlarını, kendi zamanda muacceleri ile oranlayarak elde ettiğimiz % leri de yanlarında, parantez içinde gösterdik. Bu % lerin, Grafik I de aynı yıllara tekabül eden genel piyasa % lerine çok yakın bulunduğu Tablo No. 2 ve 3 de müşahade edilecektir.

Mamafih, arşiv kaynaklarından bulup kaydettiğimiz kâr meblağlarını, tanı tekabül eden yıl için muaccele meblağı elimizde bulunmadığı zaman, 3-5 yıl önce veya sonrasına ait muaccelaye oranladık ve bulduğumuz % yi yine kâr rakamının yanına kaydettik.. Söz konusu kâr ve muaccele meblağları aynı yıla ait olmadıkları için, buradaki % lerin Grafik I deki % lere eşit olmasının beklenebileceği açıktır. İlk bakışta anakronik gibi görünen bu gecikmeli oranlamayı, bir başka önemli fonksiyonu dolayısıyla tesbit etmeği gerekli gördük. Bu etüdün ana fikrini doğrulayacak veya çürütecek özelliği de bulunan bu hususu basit aritmetik sembollerle şöyle ifade edebiliriz :

Muaccele meblağının ait bulunduğu yıl : T_m
 Kâr meblağının ait bulunduğu yıl : T_k
 Kâr/muaccele % si : k

Muaccelenin ait bulunduğu yıl için Grafik I deki kâr oranı : kg ile gösterilirse, şu iki durum söz konusu olacaktır:

I. Durum : $T_m > T_k$ olduğu takdirde;

a) $k < kg$ ise: mukataa gelişmekte, kâr yükselmektedir. Ani bir değişme olmazsa, gelecek yıllarda muaccelenin de yükselmesi beklenecektir⁽⁴⁷⁾.

(46) M = Muaccele meblağı

k = Muaccelenin ait bulunduğu yıla, Grafik I de tekabül eden genel kâr/muaccele oranı.

P = Muaccelaye tekabül eden kâr meblağı.

(47) Tablo No. 3, 4, 6, 8, 10, 11, 13, ve 16 da kaydedilen 10-13 kadar örnek arasında, yalnız Tablo No. 8 deki Hanya Gümrük mukataasında 1792-1807 arasında hipotezimize göre, beklenecek muaccele artışı olmamış, aksine düşme kaydedilmiştir. Ani bir değişmeye bağlanabileceğini sandığımız bu örnek dışında, diğerlerinin hipoteze uygunluk içinde bulunduğunu, okuyucu, adı geçen tablolarda kolayca görebilecektir.

b) $k > kg$ ise: I-a'nın tam karşıtı olan sonuçlar beklenecektir.

II. Durum: $T_m < T_k$ olduğu takdirde:

a) $k > kg$ ise I-a daki gibi sonuçlar beklenecektir.

b) $k > kg$ ise I-b deki gibi sonuçlar beklenecektir.

Her iki durumda da $k = kg$ ise mukataanın durumunda, söz konusu yıllar arasında önemli bir değişiklik olmadığı söylenebilecektir.

Kâr/muaccele oranlarına ait bu açıklamaların ışığı altında ekli tablolardaki rakamların ne şekilde kullanılabileceğini şöyle özetleyebiliriz:

Malikâne piyasasına ait genel bir kâr/muaccele oranının düzgün bir eğrisini verecek şekilde, her yıl veya dönem için piyasada geçerli olduğu kabul edilebilecek genel kâr oranlarını bir kere tesbit ettikten sonra, bu orana dayanarak her mukataa için yatırılan muaccele meblağlarına hangi kâr miktarlarının tekabül edeceğini söyleyebiliriz. Muaccele rakamları, Osmanlı arşiv kaynaklarında oldukça düzgün bir şekilde kayıtlı bulunduğu için, kâr meblağlarının uzun vadeye ait bir serisini teşkil etmek hiç de zor olmayacaktır. Elde edeceğimiz bu kâr meblağları, yine arşiv kaynaklarında, yıllık serisi eksiksiz şekilde kaydedilmiş bulunan "Hazineye Ödenen Yıllık" meblağları ile bir araya getirildiği zaman, bir mukataadan belirli yıllarda malikâneçilere intikal eden brüt vergi hasılatını bulmuş olacağız.

Bu brüt vergi hasılatını alâkalı faaliyet hacmini yansıtabacak şekilde kıymetlendirebilmek için, herşeyden önce, vergi nisbetlerini veya tarifelerini de bilmek gerekeceği açıktır. Bu bakımdan, Osmanlı vergi nisbetlerinin XVIII. inci yüzyıl boyunca hem çok yavaş değişmesi, hem de çok büyük çoğunluğu itibarı ile spesifik karakterde bulunması, araştırmacının işini çok kolaylaştıracaktır.

Gerçekten, ekte sunduğumuz tablolarda yer alan mukataaların hepsinde, vergi tarifeleri, okka, kantar, zıra', top vb./akçe şeklinde spesifik olarak kaydedilmiştir ve XVIII. yüzyıl içinde, özellikle 1730-1793 arasında, hemen hemen hiç değişmeden kalmıştır. Tarifeler spesifik ve sabit kaldığı için, vergi hasılat rakamlarındaki değişmelerin, söz konusu dönem için doğrudan doğruya alâkalı faaliyet hacmindeki değişmelerin bir fonksiyonu olacağını söyleyebiliriz. Ancak 1793 ten sonrası için tarifelerde meydana gelen değişmeleri hesaba katmak ve brüt vergi hasılatı ile istihsal hacmi arasındaki irtibatı her mukataa için kendi özel şartları içinde, yıldan yıla takip etmek gerekecektir. Bu etüdün hedefi, ampirik uygulamadan çok,

araştırmalarda kullanılabilir kantitatif bir münasebetin tesbiti hakkında, nihayet ilk taslak halinde bir fikir vermektan ibaret bulunduğu için, bu teferruatlı hesaplamalara burada girişmeyeceğiz. Yalnız bu hesaplamaların hedefi ve sınırı konusunda, çok önemli saydığımız bir kaç temel noktayı tesbit etmekle yetineceğiz.

Tablolamızda "iltizam bedeli" adı altındaki sütunda yer alan bu brüt vergi hasılatı, malikânececinin eline geçen hasılatın toplamı olmakla beraber, mukataaya ait istihsal hacmine eşitlenmesi değil, istihsal hacmi ile paralel istikamette değışen bir kıymet olarak düşünülmesi gereken bir miktardır. Çünkü; malikâne sahibi mukataayı, genellikle, kendisi vergilendirmez, iltizamla idare eder. Onu, "iltizam bedeli" sütunu altında göstermemiz bundandır. Brüt vergi hasılatı olarak tavsif ettiğimiz bu miktar, aslında iltizam bedelinden ibaret bulunduğu için, alâkalı faaliyet hacmini yansıtacak brüt vergi hasılatını eksiksiz şekilde tesbit edebilmek üzere mültezimin aldığı kâr ile vergilendirme masraflarını da hesaba katmak gerekir. Bu konuda karşılaştığımız birçok örnek üzerinde yaptığımız hesaplara göre, bu iki unsurun, toplam vergi hasılatı içinde % 20-40 dolaylarında bulunduğunu söyleyebiliriz. Şu halde, global brüt vergi hasılatına varmak için malikânececinin eline geçen meblağa, aynı oranda bir ilâve yapmak gerekir. Ancak bu amelîyenin oldukça riskli olduğu ve hesaplamalarda çok önemli davranmak gerekeceği muhakkaktır.

Mamafih bu ilâveleri de ihtiva eden global brüt vergi hasılatını bilemesek de, sadece malikânececiye intikal eden bölümü kullanarak varabileceğimiz önemli sonuçlar da vardır. Zira bu bölüm, mukataaya ait global brüt vergi hasılatı içinde, büyük bir ihtimalle zaman boyunca, belirli bir oranda kalarak, veya öyle kalmağa temayül ederek bu hasılatla birlikte değışecektir.⁽⁴⁸⁾ Binaenaleyh malikânececinin eline geçen brüt vergi hasılatındaki değışmeler, vergi tarifesi kanalı ile global brüt vergi hasılatına bağılı bulunan alakalı iktisadi faaliyet hacmindeki değışmeleri de aynı oran içinde yansıtacaktır, diyebiliriz. Bu oranı bilmek çok zor olduğu için, malikânececiye intikal eden bölüme dayanarak alâkalı mukataanın iktisadi faaliyet hacminin mutlak seviyesi hakkında bir şey söylememiz kolay olmayacaktır. Ama uzun vâde içinde bu faaliyet hacmine ait değışmelerin hangi

(48) Bu faraziyenin dayandığı muhakemeyi kısaca şöyle ifade edebiliriz: Vergilendirme masrafı ile mültezimin kârı, global vergi hasılatına, hem malikânececinin katlanabileceği, hem de mültezimin rıza gösterebileceği belirli hadler içinde bağılı kalacaktır. Bu hadlerin altında, mültezim mukataayı kabul etmeyecek; üstünde ise, malikânececi hukukîen haiz bulunduğu hakları kullanarak, mukataayı şahsen veya bir yakını vasıtası ile vergilendirmeyi tercih edecektir.

yönde ve ne oranda olduğunu, belirli bir hata payını daima gözönünde bulundurmak kaydı ile, bilebileceğimizi söyleyebiliriz.

Malikâneye ait bu veriler, bundan başka, iktisat tarihi bakımından, daha da önemli olarak, muhtelif iktisadî faaliyet şubelerinin sektör ve bölge itibarı ile nisbî ehemmiyetlerindeki farklılaşmaları takip etmek üzere yapılacak çalışmalara da imkân vermektedir. Hatta, çok sayıda mukataanın guruplar halinde işleme tabi tutularak mukayese edilmesi, aynı mukataalar tek tek ele alındığı zaman pek farkedilmeyen veya az çok hatalı olması mümkün temayülleri daha doğru ve daha belirgin kılacağı için güvenilirliği de daha büyük olan bu tip çalışmalara bir örnek verebilmek amacı ile, ekli tabloları, ekonominin 2 ayrı sektörünü temsil eden mukataalardan oluşturmağa özellikle dikkat ettik. Dış ticaretle alâkalı olmak üzere bir araya getirdiğimiz ilk 13 tablodaki verilerle, sanayi kesimine ait bulunan No. 16-27 arasındaki 12 mukataanın verileri, 2 ayrı grup halinde karşılaştırıldığı zaman, Osmanlı ekonomisinin XVIII. yüzyılın 2. yarısında nasıl bir strüktürel değişme eğiliminde bulunduğu konusunda dikkate değer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Teferruatlı hesaplamaları ihtiva eden cetvel ve grafiklerini, yayınlanacağını kaydettiğimiz kitapta göstermek üzere, burada, sadece şu kadarını ifade etmekle yetinelim: Malikânelere intikal eden, brüt vergi hasılatına ait miktarlardaki değişmelerin tesbitine dayanan bu mukayese, 1750-1800 arasındaki dönem için, dış ticaretle alâkalı 13 mukataada ortalama % 178 kadar bir artışa karşılık, sanayi kesimine ait 12 mukataada aynı ortalamanın % 14 civarında kaldığını göstermiştir. Bu % lerin alâkalı sektörlerdeki reel büyümeye tekabül ettiğini kesinlikle söylemek, elbette, kolay değildir. Ama dış ticaretteki gelişmenin sanayi sektörüne oranla 10 mislinden fazla olduğu, aşağı yukarı kesinlikle söylenebilecektir.

Netice olarak, malikâneye ait verilerin iktisat tarihi bakımından başlıca önemi, muhtelif iktisadî faaliyet dallarındaki istihsal hacminin zaman içindeki değişmelerini ve sektörler itibarı ile nisbî ehemmiyetlerindeki farklılaşmaları takip etmekte, yani hem dinamik hem de strüktürel değişme temayüllerini teşhis etmekte kullanılabilmesindedir, diyebiliriz.

KISALTMALAR

- IA : İslâm Ansiklopedisi; IFM: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası
 TKSA: İstanbul Topkapı Sarayı Arşivi; BA: İstanbul Başbakanlık Arşivi;
 MAD : BA'da Maliyeden Müdevver Defterler; KK: BA'da Kâmil Kepeci;
 CB : BA'da Muallim Cevdet, Belediye; CM: BA'da Muallim Cevdet, Maliye;
 Cİ : BA'da Muallim Cevdet, İktisat; Mil. Em.: BA'da Millî Emlâk

(TABLO 1)
KAVALA GÜMRÜĞÜ
1/A

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İltizam Bedeli	Kâr	Muaccele	Kaynak
	Vergi	Harcılar	Yekûn				
1707	4.853,3						KK 3200/S. 11
1758						28.000	MAD 9540/S. 35
1785						33.600	MAD 9540/S. 35
1793					16.800		MAD 7575/v. 16-b
1796					19.000		KK. 2381
1800					19.00		MAD 7575/v. 35-b
1805	6.431,5						
1806	8.431,5						
1808					22.857	182.860	(MAD 9540/S. 35 ve (MAD 9598/S. 69
1816	18.431,5				(%12,5)		
1818	19.431,5						
1820	20.431,5						
1825				72.000			MAD 9580/S. 60
1826			21.362	52.500	11.676		TKSA-D10521 TKSA-D641

(TABLO 2)
PAMUK VE PAMUK İPLİĞİ İHRACAT RESMİ 2/A

	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İhtizam Bedeli	Kâr	Muaccele	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1734	5.000	—	—			3.000	MAD. 9521/S. 7
1747	5.000	—	—			31.800	MAD. 9521/S. 7
1749	5.000	—	—				MAD. 9521/S. 7
1756	5.000	—	—				MAD. 9521/S. 7
1757	5.083	—	—			96.000	MAD. 9982/ S. 67 68
1763	5.083	—	—			146.000	MAD. 9521/S. 7
1771	5.083	—	—				MAD. 9521/S.7
1775	12.500	502,5	13.002,5			270.000	MAD. 9540/S. 9
1787	12.500	502,5	13.002,5			244.320	MAD. 9598/S. 69
1790	12.500	502,5	13.002,5		(%17,4)		KK. 5101/S. 2
1792.	13.561,5	1.305	14.357,5	62.290	47.932	280.500	KK. 2380/ S. 8-9
1806	23.561,5			237.125			MAD. 9603/S. 8-9
1809	23.561,5			240.975			MAD. 9603/S. 8-9
1823	23.561,5				(%10)	462.000	MAD. 9580/S. 10
1836					45.600		

(TABLO 3)
İZMİR KANTAR RESMİ 3/A

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İtizam Bedeli	Kâr	Muaccele	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1750	4.000 kr.					1.000	MAD 9511/S. 157
1768	4.000					8.050	MAD 9511/S. 157
1774	4.000					28.100	MAD 2449/S. 252
1792	4.000					60.000	MAD 2449/S. 252
1799	4.000					144.000	MAD 2449/S. 252
1805	6.000					120.000	MAD 9601/S. 219
1808	6.000				(%14,3)		MAD 2449/S. 252
1812	6.000				20.500	143.500	MAD 2449/S. 252
1813	6.000					120.000	MAD 2449/S. 252
1823	6.000					288.000	MAD 2449/S. 252
1826	6.000					415.800	MAD 2449/S. 252
1832	6.000					416.000	MAD 9601/S. 219
1834	6.000			123.500	(%11)		MAD 9665/S. 89
1846					32.000		MAD 9601/S. 219
1854					(%12,4)		MAD 9601/S. 219
					52.000		

(TABLO 4)
İSTANBUL KANTAR RESMİ

4/B

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İltizam Bedeli	Kâr	Muaccele	Kaynak
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1751	6.500					80.250	TKSA-D. 4958
1764	6.500					126.000	MAD 9540/S. 10
1765	10.000					137.600	MAD 9540/S. 10
1774	10.000					120.000	MAD 9540/S. 10
1779	10.000						MAD 9540/S. 10
1792	10.000				(%20,8)		MAD 9580/S. 18
1795	10.000				25.000		CM. 16045
1804	10.000						CM. 29550
1806	13.500		13.594				MAD 9540/S. 10
1821	13.500		13.594		(%25,3)	408.000	MAD 9580/S. 18
1826	13.500		13.594	117.000	103.406		TKSA-D 641
1834	13.500		13.594	151.000	137.404		MAD 9666/S. 9
1848				1.087.500			MAD 11062/S. 118
1850				1.021.900			MAD 11062/S. 118

(TABLO 5)
İZMİR İSKELESİ BALMUMU İHRAÇ RESMİ

(Mukataa-ı Resm-i miri-i sem'i asel der İzmir ve aklam-ı eş)

5/B

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK			İttizam Bedeli	Muammele	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn			
1785	2.287,5	228,5	2.516		24.000	MAD.. 9528/S. 49
1799	2.287,5	228,5	2.516		40.127	MAD.. 9528/S. 49
1810	3.137,5	313,5	3.451		65.363	MAD.. 9528/S. 49
1813	3.137,5	313,5	3.451		72.000	MAD.. 9528/S. 49
1816	3.137,5	313,5	3.451		72.975	MAD.. 9528/S. 49
1823	3.137,5	313,5	3.451		185.000	MAD.. 9528/S. 49

(TABLO 6)
İSTANKÖY ADASI GÜMRÜĞÜ 6/B

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İhtizam Bedeli	Kâr	Mucaccele	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1721	10.373 kr.					1.250	MAD. 9511/S. 164
1729	10.373					2.000	MAD. 9511/S. 164
1731	10.373					10.100	MAD. 9511/S. 164
1756	10.423						
1757	10.475						
1764						30.000	MAD 9511/S. 164
1786	10.473,3					50.000	MAD 9511/S. 164
1789	10.473,3					40.000	MAD 9511/S. 164
1792	10.473,3	2.027,2	12.500,5		(%20,7) 16.580	80.000	MAD 9598/S. 211
1796	10.473,3		12.500,5	29.080,5			MAD 10009/S. 246, 249; 252,254
1828				66.103,5			MAD 11811/ S. 80

(TABLO 7)
SAKIZ GÜMRÜĞÜ

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK			İhtizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1736	21.562 kr.			36.657	(%41) 2.500	6.000	MAD 9521/S. 9
1739	21.562					101.333	MAD 2449/S. 253
1763	21.562					131.333	MAD 9521/S.9
1764	21.562					253.000	MAD 2449/S. 252
1774	21.562					256.000	MAD 2449/S. 253
1779	21.562					230.000	MAD 2449/S. 253
1781	21.562					180.000	MAD 2449/S. 253
1783	21.562					132.200	MAD 2449/S. 253
1788	21.562					168.000	MAD 2449/S. 255
1789	21.562			67.644	(%29.2) 32.000		TKSA E-2811
1790	21.562				(%22.9)		
1793					46.474,5		
1797	21.562			79.536	(%18,3)		MAD 2449/S. 253
1803	37.062					253.333	MAD. 9580/S.13
1804	37.062						MAD. 9580/S.13
1805	43.015,5						MAD 9580/S. 13
1814	51.015,5					336.000	MAD 9580/S. 13 ve 230
1820	53.015,5						
1820	53.015,5			164.260	(%19.3)	310.000	MAD 10268/S. 435
1844					60.000		MAD 11811/S. 143
1848							MAD 11811/S. 143

7/B

(TABLO 8)
GİRİT GÜMRÜKLERİ
1. HANVA GÜMRÜĞÜ

8/B

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK			İltizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1721	4.166,6 kr.					20.000	MAD 9511/S.49
1724	4.116,6					24.000	MAD 10166/S.140
1728	5.288,8						MAD 9874/S.205
1740	5.288,8					31.500	MAD 9511/S.49
1752						48.800	MAD 9511/S.113
1757-68					% 58)	55.000	MAD 19201/S.1
1785					32.000		MAD 9511/S.113
1792							" "
1804	6.754,5						" "
1807	8.754,5			27.317	17.000	43.500	MAD 18577
1808	8.754,5						MAD 9511/S.113
1819	10.000						MAD 10268/S156
1820	18.000						" "

(TABLO 9)
GİRİT GÜMRÜKLERİ
2. RESİMO GÜMRÜĞÜ

9/B

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İttizam Bedeli	Kâr	Muaccele	Kaynak
	Vergi	Harcılar	Yekûn				
1721	1.117 kr.					7.500	MAD 9511/S.50
1728	1.117					7.500	MAD 9874/S.205
1752						9.200	MAD 9511/S.50
1754						10.000	" "
1762						18.000	" "
1778						90.000	" "
1779						60.000	" "
1819	4.750						MAD 10268/S.156
1820	8.000						" "

(TABLO 10)
YENİŞEHİR ve GOLOS GÜMRÜĞÜ

10/B

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İhtizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yektün				
1707	20.000 kr.	2.000	22.000				TKSA D. 2687
1708	22.500	2.250	24.750				KK. 5055
1709	25.000	2.500	27.500				MAD 14479/S. 46
1712	30.000	3.000	33.000				
1729	27.500	2.750	30.250			30.000	MAD 203/v. 40-a
1731						43.600	MAD 9521/S. 52
1743						41.000	"
1749						58.200	"
1755	27.500	2.750	30.250				MAD 9957/S. 139-40
1764						96.000	MAD 9521/S. 139-52
1768						120.000	"
1784	27.658	30.423				210.000	MAD 10009/S. 107
1785							
1790							
1792						215.000	MAD 10009/S.154-5
1804	29.631	2.963	30.594	118.594	(% 41)		MAD 9580/S. 150
1805	47.131,5	4.713	51.844,5		88.000		"
1806	"	"	"				"
1808	"	"	51.844,5	141.844,5	90.000		MAD 9598/S. 5-6
1809					(% 14,3)		
1816	52.131,5	5.213	57.344,5			630.000	MAD 9580/S. 150
1818	57.131,5	5.713	62.844,5				MAD 9580/S. 150
1820	60.131,5	6.013	66.144,5				"
1828			63.749,5	620.000			MAD 11811/S. 219
1842				2.280.107			MAD 9194/S.316
1843				987.000			"
1844				1.300.000			MAD 11832/S. 89

(TABLO 11)
BERGOS GÜMRÜĞÜ

11/B

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK			İhtizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1731	2.000					23.550	MAD 9917/S.99
1791	2.109					70.000	MAD 9540/S.142
1804	2.109						MAD 9540/S.230
1805	3.809		4.098			150.000	" "
1811	3.809		4.098		(% 14,3)		" "
1817	3.809		4.098		(% 10)		MAD 10436/S. 19
1819	3.809		4.098		21.040	216.000	MAD 9580/S. 230
1823	3.809		4.139		25.700		KK 5131/S. 37
1834					25.305		MAD 9666/S.10

(TABLO 12)
VARNA GÜMRÜĞÜ

12/B

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İhtizam Bedeli	Kâr	Muaccele	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1730	6.066,6					12.000	MAD 9917/S. 100
1740	6.066,6					12.800	MAD 9917/S. 351
1792	6.492					12.000	MAD 9580/S. 232
1804	6.492					"	"
1805	7.492					"	"
1811	7.993					40.000	MAD 9580/S. 232
1818	7.492					"	"
1823			8.873,5			147.000	MAD 9580/S. 232
1836			8.873,5		(% 15)		Mil. Em. No. 3/S. 76
1854			8.873,5		22.536		MAD 11066/S. 215
				31.409,5			
				1.042.000			

(TABLO 13)
SELÂNİK GÜMRÜĞÜ 13/B

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İttizam Bedeli	Kâr	Muaccele	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1707	15.000 kr.					3.500	KK. 5055/S. 8
1713	15.000						MAD 14479/S. 48
1716	17.500					82.100	KK. 5055/S. 86
1731	20.500					80.000	MAD 203/v. 60-a
1746	20.500						MAD 9957/S. 19
1761	20.736		49.000			300.000	MAD 9982/S. 42-43
1774			49.000		(% 19)		MAD 10009/S. 87-88
1780					168.500		MAD 10009/S. 80 ve 87-88
1810				400.000			TKSA. 8954
1820				117.454			MAD 11832/S. 89
1842				2.250.000			
1844							

(TABLO 14)
TIRHALA ve YENİŞEHİR (Larissa) ADET-İ AĞNAMI

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK			İltizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1707	14.007	1.400	15.407	17.595	2.188	6.600	MAD 9502/S.12
1758	15.415,5	1.541,5	16.957				MAD 9540/S. 69
1767							MAD 9359/S. 67
1774							MAD 9540/S. 69
1777	15.465,5	1.546,5	17.012			51.000	" "
1785	15.465,5	1.546,5	17.012				MAD 9359/S. 288
1806	18.465,5	1.846,5	20.312				" "
1808	18.465,5	1.846,5	20.312			188.560	MAD 9580/S.146
1816	20.965,5	2.096,5	23.063				" "

(TABLO 15)
KAVALA — GÜMÜLCİNE TUTUN DÖNÜM RESMİ
(Mukatâa-ı Resm-i Dönüm-i Duhan-ı Yenice-i Karasu ve Çakalık ve Kavala ve Gümülcine ve Bereketlu ve tevabiha)

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK			İltizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1715	5.000						MAD 9540/S. 36
1716	6.000					70.000	" "
1776	6.811					140.000	" "
1779	6.811						" "
1806	12.911					465.463	" "
1808	12.911					466.000	" "
1811	12.911						" "

(TABLO 16)
BURSA İPEKLI KUMAŞ MENGENESİ RESMİ

(Mukataa-i Resm-i Mengene-i Kutni ve Peşimî ve Keremsüdi-i Bursa
ve tevabii kazalar)

15/C

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İhtizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1748	1.000						MAD 9508/S.35
1757	2.500					57.750	MAD 19201/S. 1
1788	2.566,5					58.000	MAD 9508/S. 26
1796	3.066,5				(% 15)		MAD 10166/S.352
1806	4.067		4.740		8.700		MAD 10268/S. 337
1808	4.067		4.740			60.150	CM 22121
1811	4.067		4.740			75.600	MAD 9602/S. 59
1816	—		—			79.500	"
1833	—		—			76.732	"

(TABLO 17)
EDİRNE İPEKLİ KUMAŞ DAMGA RESMİ
 (Mukataa-ı Resm-i Damga-ı esnaf-ı Sandalçı ve Bürüncükçü der
 Edirne)

16/C

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İhtizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1733	50						MAD 9540
1734	100						"
1753	203,3						"
1767	203,3					9.500	CBI 3976
1774	203,3						MAD 9540/S.35
1781	203,3						CM 17774
1792	203,3					5.200	MAD 9540/S. 35
1795	203,3					8.000	"
1800	203,3					8.000	MAD 9598/S. 29
1805	203,3					10.400	MAD 9598/S. 169
1806	303,3	20,3	323,6				"
1820	303,3	20,3	323,6	64			"
1835	303,3	20,3,	323,6			4.200	MAD 9666/S.31

(TABLO 18) SAKIZ BOYAHANESİ DAMGA RESMİ

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İltizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1763	1.500	88	1.588			7.000	MAD. 9528/S. 68
1802	500	25	525			7.000	"
1824	500	25	525			11.750	"

17/C

(TABLO 19)

SEREZ BOYAHANE VE BASMAHANE DAMGA RESMİ

(Mukataa-ı Damga-ı Kârhane-i Boyacı ve Basmacı der nefs-i Siroz)

18/D

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İltizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1740	60	6	66			10	MAD. 9521/S. 35
1741	60	6	66			600	"
1762	62	6	68			—	MAD. 9359/S. 3
1773	62	6	68			6.825	" S. 107
1776	62	6	68			11.400	" S. 136
1778	62	6	68			11.475	" S. 180
1780	62	6	68			11.475	" S. 180
1786	62	6	68			8.400	" S. 299
1798	62	6	68			12.412,5	MAD. 9580/S. 82
1806	562	56	618			14.250	"
1818	562	56	618			19.100	"
1830	562	56	618				"

(TABLO 20)
İSTANBUL İPEKLİ KUMAŞ DAMGA RESMİ
 (Mukataa-ı Rusum-ı Damga-ı Akmişe ve Sandal ve Tevabii) 19/D

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK			İhtizam Bedell	Kâr	Muaccele	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1683				2.209,5			MAD 2931/S. 32
1689				1.790,5			MAD 10139/S. 76
1691				1.374			" "
1706	1.207 kr.					2.518	MAD 9500/S. 3
1707	1.873,5						" "
1712	4.000						" "
1724	4.029,5					7.600	MAD 10166/S. 93
1755	4.029,5						MAD 9521/S. 4
1756	4.063						" "
1762	4.063					8.200	" "
1782	4.094					15.000	MAD 9580/S. 6
1793	4.119					21.000	MAD 9580/S. 6 ve CM 15423
1795	4.119					32.800	MAD 9580/S. 6
1800	4.119					38.400	" "
1804	4.195						MAD 10268/S. 112
1805	4.794					40.000	MAD 9580/S. 6
1813	4.794					48.000	MAD 9580/S. 6
1815	4.794					48.695	" "
1818	4.794					48.521	" "
1826	5.841,5					55.000	" "

(TABLO 21)

Niğbolu, Rusçuk, Tırnova, Hezargrad ve Yergöğü Pamuklu ve
Yünlü Kumaş Danga Resmi ve Şımnu, Osmanpazarı ve Eski Cuma
Yünlü Danga Resmi

20/D

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK			İltizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	Kaynak
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1736	350					1.500	MAD 9521/S.137
1728	350					2.000	" "
1745	350					2.000	" "
1746	350					2.400	" "
1753	350					6.000	" "
1757	350					8.600	" "
1774	350					11.000	" "
1775	350					9.800	Cİ 1869
1778	400						" "
1780	400						" "
1787						13.400	" "
1805	400					14.000	MAD 9521
1806	600						" "
1807	600					12.000	" "
1813	400						" "
1838						12.000	MAD 9580/S. 283

(TABLO 22)

TRABZON KETEN BEZİ DAMGA RESMİ

(Mukataa-ı Resm-i Damga-ı bez-i Keteni Trabzon)

21/D

Yıllar	HAZİNEYE ÖDENEN YILLIK			İhtizam Bedeli	Kâr	Muaccele	Kaynak
	Vergi	Harçlar	Yektün				
1727	500					500	MAD 9517/S.41
1730						3.000	" "
1734	1.666,6						" "
1735	5.059						" "
1754	5.059					7.000	" "
1780	5.059					7.500	" "
1784	5.059						" "
1805	8.059						" "
1806	8.560						" "
1808	8.560						" "
1814	8.560						" "
1820	8.560						" "
1810	8.560						" "
1812	8.560						" "
1820	8.560						" "
						31.500	MAD 9517/S. 41
						32.000	" "
						31.687,5	MAD 10104/S. 331

(TABLO 23)
KASTAMONU PAMUKLU BEZ DAMGA RESMİ
(Mukataa-ı Damga-ı Kirpas-ı
Kastamonu ve Araba Bazarı ve Boyahane ve Tevabiha)

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK			İltizam Bedell	Kâr	Muaccele	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yektûn				
1697	875					2.650	MAD 9485/S. 11
1751	875						MAD 9508/S. 46
1760	934	94	1.024			36.400	MAD 9536/S. 6
1765	934	94	1.024			30.400	MAD 19201/S.2
1769						20.800	MAD 9536/S. 207
1787						33.000	" "
1802						33.000	MAD 9602/S. 79
1816						33.000	" "
1836						33.000	" "

(TABLO 24)
ŞUMNU ASTAR DAMGA RESMİ

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK			İltizam Bedell	Kâr	Muaccele	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yektûn				
1720	50					100	MAD 9521/S. 138
1752	101,5					710	" "
1782	101,5					710	" "
1783	101,5					150	" "
1787	101,5					200	MAD 9580/S. 82
1805	101,5					225	" "
1834	101,5						" "

22/D

(TABLO 25)
AMASYA BOYAHANESİ DAMGA RESMİ
 (Mukataa-1 Damga-1 Surh-1 Amasya)

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK			İltizam Bedeli	Kâr	Muaccelle	Kaynak
	Vergi	Harçlar	Yekûn				
1688	800	80	880	305			MAD 18525/S. 3
1690	1.136,5	113,5	1.250	400			MAD 9481/S. 126
1695	1.836,5	183,5	2.020	720			MAD 9481/S. 126
1701	800	80	880			2.500	" "
1731	1.136,5	113,5	1.250				MAD 9513/S. 81
1735	1.836,5	183,5	2.020			1.950	" "
1760	1.836,5	183,5	2.020				MAD 9982/S. 57
1781	1.891	189	2.080				" "
1819	2.080,5	229,5	2.310			2.000	CM. 11997
1828	2.080,5	229,5	2.310				" "
1828				2.591			CM. 7584

(TABLO 26)

NİĞBOLU ve SİLİSTRE MAMUL DERİ DAMGA RESMİ

(Resm-i damga-ı sahtiyan ve mesin ve gön ve kavsele an taife-i debbağan der liva-ı Niğbolu ve Silistire)

23/D

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK				Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn	İltizam Bedeli			
1779	500	50	550		1.100	MAD 9521/S. 139	
1784	500	50	550		2.000	MAD 9521/S. 139	
1788	500	50	550		4.250	"	
1804	557,7	55,8	613,5		2.187,5	MAD 9540/S. 170	

(TABLO 27)

EDİRNE İPEKLİ KUMAŞ MENGENESİ RESMİ

Yıllar	HAZINEYE ÖDENEN YILLIK				Kâr	Muaccelle	K a y n a k
	Vergi	Harçlar	Yekûn	İltizam Bedeli			
1751	200				150	MAD 9976/S. 129 ve MAD 9580/S. 88	
1805	200					MAD 9580/S. 88	
1806	225					MAD 9580/S. 88	
1813	225				200	MAD 9580/S. 88 "	

(TABLO 28)
MALİKÂNEYE YATIRILMIŞ BULUNAN MUACCELELERİN UMUMİ YEKÜNÜ İLE BU YEKÜN ÜZERİNDEN % 7,5-15 NİSBETİNDE ALINAN CEBELU BEDELİYESİNİN MUHTELİF YILLARDAKİ DEĞERLERİ

(Mukayese için eshama ait kıymetler de eklenmiştir.) 24/E

Yıllar	M A L İ K Â N E					E S H A M		
	Muaccele	Alman Cebelu (%)	Cebelu Tutarı	Sahipleri İstambulda oturanlara ait muaccele % si	Sahipleri Tıvrında Oturanlara ait Muaccele % si	Eshama Ödenen Yıllık Falz Toplamı	Alman Cebelu (%)	Cebelu Tutarı
1703 (1)	1.050.000	—	—	—	—	—	—	—
1711 (2)	1.659.252,5	10	165.925	—	—	—	—	—
1722 (3)	1.454.053	—	—	—	—	—	—	—
1734 (2)	3.226.460	15	483.969	65,2	34,8	—	—	—
1737 (3)	4.240.573	15	636.086	77,1	22,9	—	—	—
1745 (2)	4.343.650,5	15	651.548	—	—	—	—	—
1768 (2)	9.785.466	15	1.467.819,5	—	—	—	—	—
1787 (4)	13.157.386	10 — 15	1.350.912	84,6	15,4	—	—	—
1789 (5)	12.806.612,5	—	1.910.514	86,82	13,18	—	—	—
1801 (6)	14.506.021	15 — 10	2.008.398	80,2	19,8	2.042.711	50	1.021.855,5
1806 (7)	—	—	1.700.000	—	—	3.600.000	—	1.800.000
1810 (8)	13.060.382	15 — 10	1.773.289	76,36	23,64	4.098.865	50	2.049.432,5
1827 (9)	25.680.000	10 — 7,5	2.344.820	80,62	19,38	9.484.800	50	4.742.400
1828 (9)	—	—	2.358.823,5	80,5	19,5	10.129.808	—	5.064.904

(1) KK. 5040/S. 3

(2) TKSA 900/17

(3) MAD. 9524/S. 3

(4) MAD. 9561/S. 2

(5) MAD. 9569

(6) MAD. 9596/S. 5

(7) MAD. 12380/S. 3

(8) MAD. 9613

(9) MAD. 9650

25 E

**VENEDİK DUCAT'SININ VE STERLING'İN OSMANLI KURUŞU
OLARAK RÂİCLERİ VE KURUŞUN BU RÂİCE GÖRE DEĞER
KAYBI YÜZDESİ**

(NOT: 1812 yılı kurları 100 olarak kabul edilmiştir)

Yıllar	Venedik Ducat'ı		Sterling	
	Râic	%	Râic	%
1700 1758	3			
1700 1758	3,12	31,2		
1788	5,25	52,5		
1789	5,50	55,0		
1791	5,75	57,5		
1793	7,00	70,0		
1799	8,00	80,0		
1800	—	—	16	73,4
1810	9,23	92,3	—	—
1812	10,00	100,0	21,8	100,0
1813	13,00	130,0	—	—
1814	—	—	23,0	105,5
1815	—	—	25,0	114,7
1816	—	—	29,0	133,0
1819	—	—	33,0	151,4
1820	15,25	152,5	35,0	160,6
1824	—	—	44,0	201,8
1825	—	—	47,0	215,6
1826	—	—	57,0	261,5
1831	—	—	80,0	370,0
1833	—	—	96,0	440,4
1835	—	—	99,0	454,1
1836	44,50	445,0	100,0	458,7

B E L G E L E R I

Dergâh-ı âlî dame mahfufen bi'l-meali kapucubaşlarından if-tiharü'l amâcid ve'l-ekârim Abdülkadir Ağa yediyle vârid olan fer-man-ı alişan mazmun-ı münifinde Midillû ceziresinde vakî mukataat muaccele ile yine cezire-i mezburede ba'zı talibi olub ve fûrûhtu reâyaya nef'i olmağla ma'rifet-i şer' ile ba'de'l-müzâyede ve inkita'-ı rağabâtü'l-nâs fûrûht ve muaccesin mîrî için kabz itdirdüp ve aynı ile hâsıl olan muaccesin defter ve defterin imzâ ve hâsıl olan akçesin teslim-i hâzine-i âmire eyliye deyu buyurılmağın imtisâlen li'i-emri'l-âlî mümâileyh Abdülkadir Ağa cezire-i mezbûrede vakî mu-kataât ve kurâ ve mezârî tâlibine arz ve mecma'-ı nâs olan mahal-lerde nidâ ve kiraât ve ba'de inkita'-ı rağabâtî'n-nâs tâlibine mümza ve ma'htûm ve defterde ale'l-esâmî tayin olındığı üzere fûtûht ey-lecikten sonra âyân-ı vilâyet ve eimme ve hutebâ ve ağâvât-ı kıl'a ve-sâir zeyl-i vesikada mastûru'l-esamî müslimîn huzurunda akd olu-nan meclîs-i şerde âyân ü agâvât-ı mümâileyhimden istifsâr ve ist-intâk olındıklarında müşarü'n'-ileyh Abdülkadir Ağa kerrâren ve merrâren nidâ ve kiraat itdirdüp rağabât-ı nâs bi'l-küllîye munkatî olduktan sonra tâlibine fûrûht ve semenini mîrî için ahz ve kabz idüp vechen mine'l-vücûh bir ferd himâye ve taraf-ı vahide rağbet itmeyup istikamet ve mal-i mîrîyi siyâset ve himâyet üzere fûrûht eyledüğü her birimiz ma'lumumuzdür deyu â'lâ-tarıkî's-şehâde ihbar itmeğın mahüve'l-vakibi'l-ibtigâ ketb olındı hurrîre fî evâsıt'ı mu-harremi'l-harâm sene seb'a ve miye ve elf.

Şühûdü'l-hâl	Evasıt M 1107 (Ağustos/Eylül 1695)
'Umdetü'l - Kuzât Abdülbâki Efendi	Abdüssamed Zâde Mehmet Efendi el - Müfti
Hüseyin Ağa Kaymakam-ı Yeniçeriyâni dergâh-ı âli	Fahr'u'l-akran Ahmed Ağa, Kethûdâ
Ömer Ağa dizdâr-ı Kal'ayı Midillû	Elşeyh Mustafa İbn-i İbrahim
El-hâc Abdülbâki Ağa İbn-i İbrahim	Cebecibaşı Musa Ağa Ali Efendi el - Hatip
Fahrû'l-eşbâh Ali el Mütesellim	Mahmud Ağa İbn-i Mustafa
Mustafa Efendi İbn-i Abdurrahim	Mehmed ağa Gönüllüyan-i Yemin
Mustafa, Mushî Ağa-i Gönüllüyan-i Yesar	Elhac Abdülaziz Çelebi İbn-i Mustafa
Mustafa Efendi el-imâm	Hüseyin Çelebi
Hüseyin Çelebi İbn-i Recep	İbn-i Kasım
Ve gayrihim mine'l - huzzâr	KK. 5042/89

BELGELER II,

Arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki Şevketlu İnâyetlu Kerâmetlu Pâdişâhım,

Bazı mîrî mukâtaât kariyeleri deruhdecilerin üzerlerinde adem-i istikrâr mülâhazası ile reâyasını himâyet ve siyanette taksir ve gözedilmediklerinden nâşî ekseri harâb ve reâyâsı perâkende olmağla mukârenet-i avn-ı Bârî ile ta'mîr-i bilâd ve terfih-i ibâd için hayır hâhân-ı devlet-i aliyyeleri kullarının mâkul ve münâsib görmeleri ile cümle ittifakı ile defterdâr efendi kullarının arzıdır ki fazîletlü şeyhül'islâm efendi ve sadreyn efendiler dâileri ve vüzerâ kulları dahi istihsân ve istisvâb etmeleri ile imzây-ı kabûl ile imzâ eylemişlerdir. Manzûr ve ma'lûm'ı hümayûnları olduktan sonra savâb-dîd-i re'y-i âlileri olur ise cümle ittifakı ile hâsıl olan bu sûret-i müstahsene mürûr-ı ezmine ile tebdîl ve tağyîr olunmayub ve şeyhülislam ve sadreyn ve nakîb efendiler bu husûsa nâzır olub şurût ve kuyûdunu ittifak ile vikâye ve tenfiz ve icrâ ve hifz ve harâset eylemeleri şartı ile mahalline kayd ve dâimâ düsturü'l-amel olmak üzere hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnları inâyet ve ihsân buyrulmak bâbında emrû fermân şevketlu inâyetlu kerâmetlu efendim pâdişahımındır.

Arz-ı bende-i bî-mikdar budur ki

Memâlik-i mahrûseden Şâm ve Halep ve Diyarbakır ve Mardin ve Adana ve Malatya ve Ayıntab ve Tokad câniblerinde vesâir bazı mahallerde vâliler ve muhassıl ve voyvodaların taht-ı iltizâmına dâhil mîrî mukâta'âtın ekser kurâsı ricâl-i devletten ve âyân-ı vilâyetden bazı kimesnelerin uhdesinde olub beher sene mal-ı maktû'ların ve mu'tad üzere kalemiyyelerin bazıları câmi-i emval olanlara ve bazısı Âsitâne-i saadet hazinesine virüb mutasarrıflardır velâkin deruhte idenlerin üzerinde müstakar olmayup her biri bir tariyk ile senede birkaç adama deruhde olduğundan reâyâ fukarâsı gözedilmeyüp vakt ve zamanı ile deruhde idenler kuvvetleri için tohum vesair ihtiyaçları olan malzemelerine iânet itmemele bizzarure murâbahacılardan zı'fı ile akçe aldıklarından her sene ziyade bulan istirbahın edasına ziraat ve harâsetleri ve bağ ve bahçe vesâir kârü kisblerinin hâsılı vefâ itmedüğünden deruhde idenler dahi zapt ideceğim bir sene veyahut iki senedir deyu bilcümle hâsılların almak için cevri ve eziyyet eyledüklerinden ekseri perâkende ve perîşân ve hâlî ve harâb ve bakiyye kalanları dahi kut'i yevmiyeye muhtaç ve ahvâlleri diğergûn olmağla mal-i mîrî tedenni ve tenezzül bulup beytûlmal-i mü'minîne küllî gadr ve zarûrete bâis olduğu zâhirdir. Ancak ba'de'l-yevm bu

makûle maktûât ve kura Mısır kariyeleri misullü mâl-ı maktû'un ve kalemiyyesin beher sene virdikten sonra bir târik ile âhara virilmemek üzere ber-vech-i te'bîd hayatta oldukça mâlikâne mutasarrıf olmak şartıyla fâizlerinin tahammülüne göre birer mikdâr akçe-i muaccele ile fûruht olunmak ferman buyurulduğu sûretde bu vechile deruhde idenler mutasarrıf olduğu kariye hayatta oldukça himâye ve tagallüb ile âhara virilmeyeceğın bilüp imârı ile takayyüd ve öşr-i mahsûlinden kendüye fâiz ziyâdece olsun deyu reâyâ fukarâşının tohumuna vesâir levâzımına iânet ve dest-i tetâvül-i zaleme ve cevr ü udvândan siyânet itmeğle ahvâlleri nizâm bulup terfih-i ibad ile memâlik-i islâmiyyede olan mîrî mukâta'at ma'mûr ve şen ve âbâdân olduğundan mâ-adâ kurâ bahâsından acaletu'l-vakt masârif-i seferiyye için dahi vâfir akçe hâsıl olur. Ve fimâ-ba'd mutasarrıfı vefât itdükte taraf-ı mîriye âit ve râci olan kurâ muhlûlinden fûruht olundukça Mısır-ı Kahire'nin hulvân-ı kurâ ta'bîr olunan irâdı misillü müceddeden senevî bir irâd-ı hazîne zuhûr etmiş olur. Ancak inkılâb-ı zamânîyye göre bu nizâmın karar-dâde olmasına ve bu şurût bade-zaman riâyet olunup tebdîl ve tağyîr olunmağla virecekleri kurâ bahâsı zâyî olmayacağına nâsa itimâd gelmek müşkildir. Zîra seferlerin imtidâdı sebebiyle hazîne-i âmireye muzâyakaları olduğundan def'-i zarûretleri için bu tarîk ile halktan akçe cem' iderler. Badehu yine taraf-ı mîriden ke'l-evvel murâd eylediklerine verirler deyu bahâ ile Mısır köyleri gibi almağâ rağbet itmezler. Ve lâkin ba'de'l-yevm bu şurût bozulmayup karar-dâde olacağın yakînen halk bilüp ve itimad idüb muaccele ile râgıp olmağıyçün şevketlu azametlu inayetlu pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri taraflarından ve vekil-i mutlak olanlar tarafından birisi bu nizâmı bozup sûret-i âhara ifrâğ etmek murâd eyledüklerinde bu nizâm imâr-ı memlekete ve ibâdullâha evlâ ve enfa' olduğun huzûr-ı hümâyunda varup bi'n-nefs kendileri arz idüp men'eylemeleri için faziletli şeyhülislâm efendi hazretleri ve faziletli kadı asker efendiler ve nakibü'l-eşraf efendi hazerâtı bu husûsa mahsûs nâzır nasb ve tayin olunmak üzere işbu şurût memhûr ve mümzâ kılındıktan sonra mucebince ünvanına hatt-ı humâyûn-ı şevket-makrûn keşide ve inayet ve ihsan buyurılıb Baş Muhasebe Kaleminde aslı hıfz olunmak üzere fermân buyurılırsa reâyâ fukarâşının refâh-ı hâllerine ve bu şurût üzere kayd-ı hayat ile deruhde iden a'yân ve eşrâf ve askerînin intifâ'ına sebep olur ve memâlik-i islâmiyye ma'mûr ve âbâdân olacağı ma'lûm-ı devletleri buyurıldıkta bâlâda zikr olduğun üzere Şam ve Halep ve Diyarbekir ve Adana ve Malatya ve Ayıntab ve Tokad câniblerinde vesâir bâzı mahallerde vâkı mîrî mukâtaâtın taht-ı iltizâmına dâhil

olan kurâ ve maktû'at deruhde idenler ve deruhde etmeye tâlib olanlar hâlâ hazîne-i âmire defterlerinde mukayyed olduğu ve valilere ve muhassıl ve voyvodalara viregeldikleri mâl-ı maktû'u her ne ise mâl-ı mîrîsine ve mu'tâd üzere kalemiyyesine kesr ve noksan gelmemek üzere malın Âsitâne hazînesine virenler ke'l-evvel hazîne-i âmireye ve câmi'-i emvâl olanlara viregelenler kemafi'l-evvel kabzına memur olanlara senesi dahilinde üç taksit ile beher sené teslim-i hazîne eyleyüp yedine ma'mûlünbih temessük aldıkça tarafı mîrîden ve câmi'-i emvâl olanlar tarafından tahammülü vardır deyu mîrî için ve kalemiyye için viregeldüklerinden izdiyâd bir akçe bir habbe mutâlebe ile rencide itmeyüp ve şefâat ve recâ ve tagallüb ve cevri ve eza ile ve gadri ve zarâr kasdı ile sâhibinin rızası olmadıkça bir tarik ile mutasarrıf olduğu kurâ ve maktûât kimesneye virilmeyüp ve vüzerâ ve mirmirân ve ümerâ ve mütesellimler ve sâir ehl-i örf tarafından bilâ-fermân bir akçe ve bir habbe talep olunmayüp cevri ve eziyyetleri ref' ve mefrûzu'l-kalem ve maktû'ül-kıdem min külli'l-vücûh serbestiyet üzere ber-vech-i te'bîd hayatda oldukça malikâne zabtı ve tasarruf olunmak şartıyla fâizlerinin tahammülüne göre ikişer ve üçer senelik faizi miktarı baha ile talib olanlara te'bîden malikâne deruhde ve fûruht olunup yedlerine berât-i âlişân virilmek ve sâhibi bi-emrillâhi Teâlâ vefât idüp karyesi mîrîye âid ve râci' oldukta evlâd-ı zükûrinden zabtı ve rabta kâdir olur evlâdı olup karyesi müzâyede olundukta rağabat münkatı' olduktan sonra sâirinin verdiği muacceleği virür ise evlâdına virile olmadığı suretde değer bahâsı ile talibine şurût-i kadîmî ile tekrâr fûruht olunup hülvânî akçesi teslim-i hazîne kılınmak üzere mahalline kayd ve bu tarafta ma'lûm olan kurâ ve maktûât tâlibine muaccesesi ile virildikten sonra şurût-ı mezkûre üzere sûretler tahrir olunup ve her biri kavli ve fi'linde mütemedünaleyh ve mukaddem ve kâr-güzâr kullarına virilüp mahallerine irsâl ve şurûtu ile olan nizâmı ehâl-i memlekete ilan ve bakıyye kalan kurâyı dahi tahammülü ve nâsın rağbeti mertebesiyle mahallinde tâlib olanlara ba'de'l-müzâyede rağabat münkatı' olduktan sonra te'bîd ile hayatda oldukça malikâne mutasarrıf olmak üzere şurût-ı mezkûre ile fûruht ve hâsıl olan akçeyi irsâl ve teslim-i hazîne eyleyüp ve eshâbı yedlerine ma'mûlün bih temessük ve huccet-i şer'iyye virüp mu'cebince berât-ı âlişân ihsân olunmak ve mutasarrıflarından biri hal-i hayâtında bir âhar kimesneye karyesin ferâgat murâd eylediklerinde mârifet-i şer' ile hüsn-i rızası ile ferâgatı hüccet-i şer'iyye olunduktan sonra yedinde olan berâtı üzerine buyurılıp ferâgat ve kasrı yed'inden müceddeden berât-ı âlişân virilmek şartıyla zikrolunan memleketlerde vâli ve mu-

hassıl ve voyvoda ve emin olup maktû'ât-ı mîrî cem'ine me'mûr olanlar bir kariye mahlûl oldukda ketm itmeyüp ve kimesneye hi-mâye tarikiyle virmeyüp değer bahası ile talibi olanlara fîrûht ve şart-ı iltizâmılarından hariç mahlûlden vâkı olan kurâ bahâsın başka teslîm-i hâzine eylemek üzere mezkûrlara ve âyân-ı vilâyete mu-fassal ve meşrûh ekîd ve şedîd evâmîr-i şerîfe gönderilmek üzere düstûrî'l-âmel buyurılmak ma'kûl ve münâsib görülür ise ol babda emr-ü ferman devletlu saâdetlu sultanım hazretlerindedir.

Mehmed Sadık (Şeyhü'l-islâm)

Mehmed, Rumeli kadıaskeri

Esseyid Mehmedü'l-Fenârî, Anadolu kadıaskeri

Esseyid Mehmedü'l-Fenârî, Nakıybü'l-eşrâf

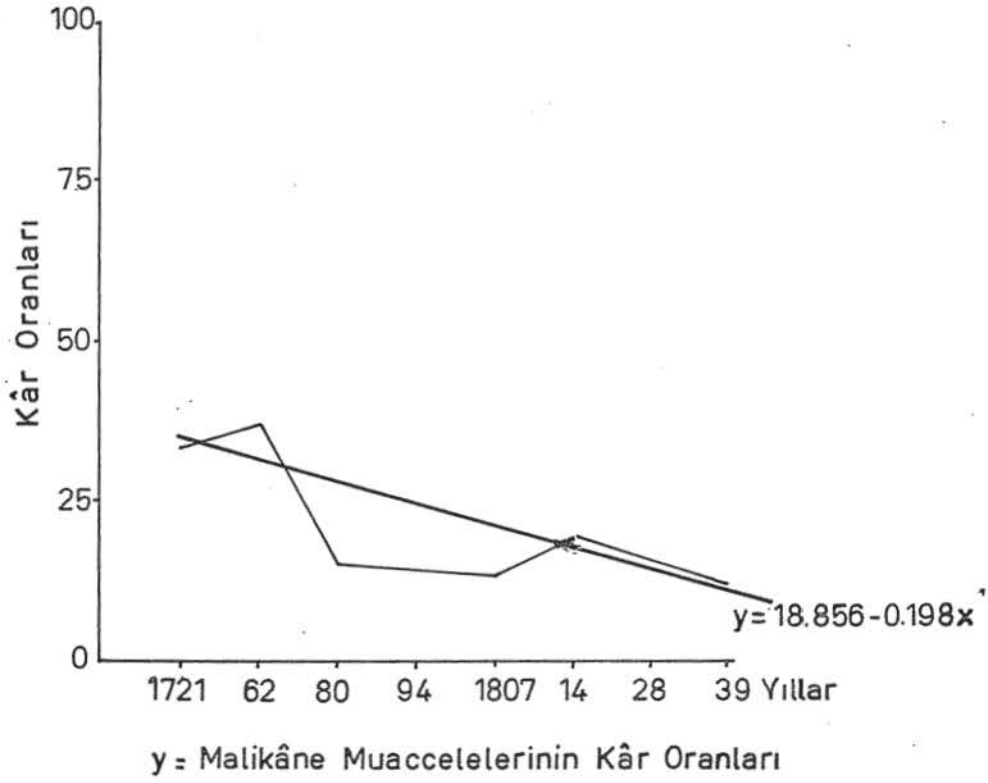
Ahmet, Rikâb kaimmekamı vezir

Mehmed, Tevkii vezir

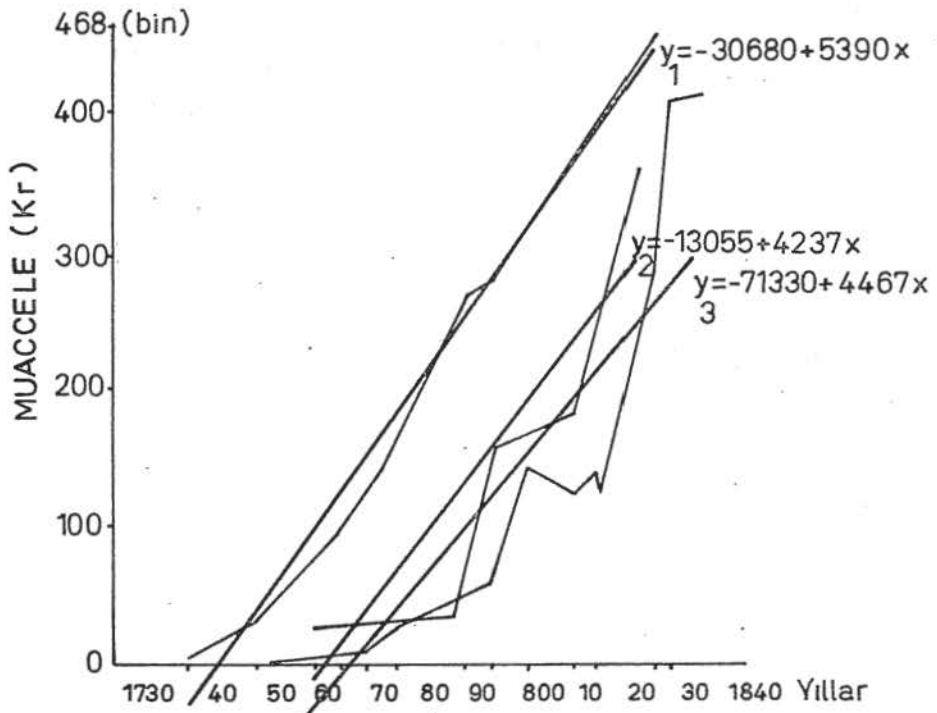
KK 5040/S. 1-2

24 Ca 1106 (10.1.1695)

GRAFİK : I

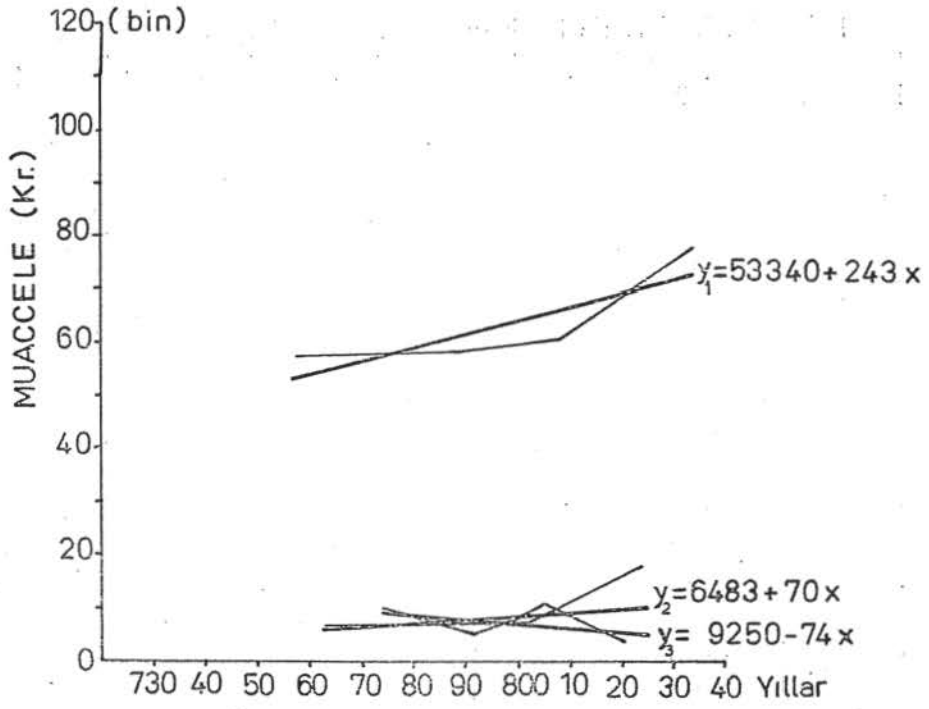

GRAFİK : II

- y_1 = Pamuk ve Pamuk ipliği İhracat Resmi
 y_2 = Kavala Gümrüğü
 y_3 = İzmir Kantar Resmi

GRAFİK: : III

y_1 = Bursa İpekli Kumaş Mengenesi Resmi

y_2 = Sakız Boyahanesi Damga Resmi

y_3 = Edirne İpekli Kumaş Damga Resmi

TARTIŞMA

KONUŞMACI : Mehmet Genç
 TARTIŞMACILAR : (Soyadı sırasına göre)
 Vedat Eldem
 H. Ünal Nalbantoğlu
 Osman Okyar
 Gündüz Ökçün
 Erdinç Tokgöz

Ü. Nalbantoğlu :

Mültezim kârları ile ilişik olarak, istihsal kapasitesi hakkında fikir edinebileceğimizi söylediniz. Tam izleyemedim galiba. Tekrarlayabilir misiniz?

M. Genç :

Osmanlı İmparatorluğunda vergi tarifeleri çok zor değişmektedir. Meselâ dokuma sanayiinde % 2,5 dolayında olması gereken damga resmi bir topta bir akçe olarak tesbit edilmiştir ve bu yüz sene hiç değişmeden kalmıştır. Bu tarife üzerinden kumaş vergisini satıyorlar.

On metre kumaştan bir lira vergi alınacak ise ve bu vergi için mültezim devlete 100.000 lira ödemeyi kabul ediyorsa, demek ki 1.000.000 metrelik asgari bir istihsal karşısındayız diyebiliriz. Bundan başka, vergi kaçırılıyor, mültezimin kârı ve vergilendirme masrafları var, onları da ayrıca hesaplarsak, daha doğru olarak istihsal hacmine yaklaşmak imkânını buluyoruz. Bu benim söylediklerim de yüzde elli bir hata payı olabilir. Fakat zaman içinde düşünülürse ve bu zaman içinde vergiden pay alan insanların karışıklı kudretlerinin değişmediğini de göz önünde bulundurarak istihsal hacmindeki nisbî değişmeler takip edilebilir kanaatındayım.

V. Eldem :

Feodal devirde gerek tımar, gerekse malikâne sisteminde büyük gelirler sağlandığını tahmin ediyorum. Eğer bizim sistemi Batı Avrupa sistemi ile kıyaslarsak, Batı Avrupa'da bize nazaran önemli tesisler vardır (Şato v.s.) ve bunlar sahiplerine büyük gelirler sağlamışlardır. Fakat sağlanan gelirin miktarları hakkında bilgimiz yok. Örneğin mültezim satın aldığı vergi kaynaklarından ne kadar

menfaat sağlıyor? Yani, mültezimin geçimini sağlayacak bir miktar kalıyor mu?

M. Genç:

Bu miktarları tespit etmek çok zor. Herhalde geçimini sağlayacak çok miktar bırakıyordur. Fiilî vergi hasılatının ne olduğunu bulmak çok zor; zaten ben muhtevaya ait kesin bir şey söyleyemeyiz, dalgalanmayı ve nisbî farklılaşmaları söyleyebiliriz diyorum. Bu benim için mühim. Yani uzun vadede hangi istihsal faaliyetinde gelişme, hangilerinde ve ne kadar daralma var. Ben bunu tespit edebiliriz, diyorum.

V. Eldem :

Vergi miktarlarındaki değişmeler para kıymetindeki dalgalanmalardan dolayı husule gelebilir mi?

O. Okyar :

Genç'in yaklaşımı çok yerinde, fakat tabii muaccelenin gidişi ne dereceye kadar istihsalin gidişine tekabül eder, mültezimlerin kâr oranında zamanla farklar olup olmadığı meselesi ile karşılaşılıyorsunuz tabii.

M. Genç :

Evet.

O. Okyar :

Şimdi kâr oranını bulmak için vergiden malikâne sahibinin eline geçen fiili net kıymetleri bulmak lâzım. Diğer taraftan da muaccelle olarak ödediğini bulmak lâzım. Birinciye pek bilemiyoruz dediniz galiba, yani malikâne sahibinin eline geçen parayı bilemiyoruz.

M. Genç :

Onu bilebiliyoruz efendim. İltizama verdiği miktarı biliyoruz. Yani bir malikâne sahibi 100 kuruş muaccelle yatırdığı zaman o vergi kaynağından her sene ne kadar net para aldığını bilebiliyoruz. Ona ait grafiği tanzim ettik. Üstünde mültezim kârı ile bilemeyeceğimiz faktörlerin teşkil ettiği bir boşluk kalacak. Bu muhakkak. Yani ben diyemem ki, Bursa'da bir milyon metre bez dokunuyordu. Ama, 1700 yılında ne kadar dokunuyor idiyse 1750 veya 1800 de bu aynı miktardır yahut düşmüştür diyebilirim. Vergi nispetleri çok

az değişiyor, fakat değiştiiği zamanları tespit edebiliyoruz. On sekizinci asrın sonlarından itibaren vergi nispetlerinde bir değişme, artma vardır. Osmanlı İmparatorluğunda vergiler spesifik olarak tayin edilmiştir. Tarifeler okka, zıra'/akçe şeklindedir ve bu değişmemektedir. Akçenin kıymeti değişebilir. O bizi ilgilendirmez. Meselâ bir metre kumaş 1700 yılında bir akçe veriyorsa ve on metre kumaştan on akçe alıyorsak ve meselâ 1800 yılında beş akçe alabiliyorsak, bu beş metreye inmiştir diyemem ama yarıya inmiştir diyebilirim. Onu arzetmek istiyorum; yani akçenin kıymetinin değişmesi mühim değil. Akçenin kıymeti değişebilir.

O. Okyar :

M. Genç'i bu değerli çalışmasından ötürü tebrik etmek isterim. Tam netice çıkmıyor tabii. Anlayabildiğim kadarıyla, dönem içinde vergi nispetleri pek değişmiyor diyorsunuz. Diğer taraftan muacceleyle bakarsak burda bir yükselme var diyorsunuz. Binaenaleyh, muaccele rakamlarını takip edelim, ve oradan istihsalin değişmesi hakkında bir fikir edinelim diyorsunuz. Galiba çalışmanın esası bu.

M. Genç :

Evet, tamamiyle öyle efendim.

G. Ökçün :

Sanayileşme sorununda kâr hadleri son derece önemli. Öyle sayıyorum ki, Osmanlı İmparatorluğunda sanayileşmeme sorununun sadece istihsal bakımından değil, bu malikânelerin ve diğer iltizamların, tefeciliğin ve diğer başka ticaret kârlarının hadleriyle birleştirmek suretiyle, bu sahalardaki sermayenin kârlarının, sanayidekine oranla daha fazla olduğunu tespit edebildiğimiz takdirde, sanayileşmeye geçememe nedenlerinden bir tanesini anlamış olabiliriz.

İkinci nokta, bu bin kadar malikâne sahibinin siyasal iktidarla olan özdeşleşmesi meselesi. Bu çok ilginç bir durum ve sayın Genç'in bu çalışması, ilk defa olarak, Osmanlı İmparatorluğunda siyasal iktidarın sosyal muhtevası üzerinde bir unsur getirmiş oluyor, bu bakımdan da çok ilginç, ve belki merkezle taşra arasındaki çatışmalarda, malikânenin iltizama verilmesi, taşranın, iltizamı doğrudan doğruya merkeze alma çabası şeklinde unsurlar bulunabilir. Benim, asıl üzerinde durmak istediğim nokta, devlete aktarılan vergi, niqtâr itibariyle çok az bir gelişme göstermesine rağmen, siyasal

İktidarı temsil eden bin kadar malikâne sahibinin mültezimden almış oldukları miktarı hazineye aktarmayıp, doğrudan doğruya sermaye terakümünü sağlamış olmaları gibi bir unsur da çıkıyor. Bu da son derece önemli bir unsur.

İki noktayı soracağım. Birisi; sabit fiatlara indirgediniz mi? Öyle sanıyorum ki, eğer sabit fiatlara indirerseniz bu muacele sütunu daha da düşecektir. Yani indirgemediniz tahmin ediyorum.

M. Genç :

Hayır Sadece sonda ayrı bir tablo halinde ekledim.

G. Ökçün:

Çok değerli çalışmanızdan ötürü tebrik ederim.

E. Tokgöz :

Küçük bir noktayı öğrenmek istiyorum. Benim de bir merakım olmuştu. Sanayileşme hareketinde neden İstanbul birinci bölgedir. Yani sınaî faaliyetlerimizdeki kutuplaşmanın nedenlerini araştırırken de bu konular üzerinde biraz düşünmüştüm. Gördüm ki aşağı yukarı siz sorunun cevabını veriyorsunuz. Bundan dolayı şimdi çok rahatladım. Yalnız, acaba bu bin kadar malikâne sahibi, tarım kesimi ile sanayi kesimi arasında bir köprü vazifesi görüyorlar mı? Bu insanlar İstanbul ve civarı sanayileşme faaliyetlerinin finansmanına katkıda, yani müteşebbis olarak girişimde bulunuyorlar mıydı ?

G. Ökçün:

Bir de etnik gruplar vardı. Onu tespit edebildiniz mi ?

M. Genç :

Malikâne sahiplerinden, savaş yıllarında yatırmış buldukları muaccelenin % 15 i kadar vergi alınıyordu ki bu çok büyük bir para tutuyordu. Kâr hadlerinde düşme nedenlerinden biri, otofinansmanın çok yüksek oranda olmasıdır. Bu kaynaktan kazanılan paralar devamlı bu kaynağa yatırılıyor, ve çok ilginç, 1793 yılından sonra devlet bu malikâneleri piyasadan çekiyor ve yerine iltizamı getiriyor. 1793'den 1806'ya kadar, devlet bunlardan yılda 3-5.000.000 kuruş kâr ediyor. Yani böyle yüksek meblağda gelir getiren kaynağı devlet piyasadan çekiyor. Buna rağmen, aynı dönem içinde yatırılmış olan muaccele miktarlarında çok az değişiklik olmuş-

tur. Yani yılda 3 - 5 milyonluk bir gelir piyasadan çekildiği halde 13 milyonluk yatırım aşağı yukarı değişmeden kalmıştır diyebiliriz. Bu rijid bir yatırım. Hiç bir sektöre kaymıyor.

V. Eldem :

Eğer sabit fiatlara gidilmezse yanlıcı olabilir. Zira birinci umumî harpte aşâr hasılatı fevkalâde yükselmiştir. Buna karşılık ziraî istihsal yarı yarıya düşmüştür. Bunda fiatların artmasının büyük rolü vardır.

M. Genç :

Şunu söyleyebilirim: Osmanlı vergileri hep spesifiktir. Gümrük vergileri bile spesifiktir. Meselâ bir kilo demirden bir akçe alınmıyorsa o uzun seneler aynı şekil ve seviyede kalıyor.

Ü. Nalbantoğlu :

Tokat'ta manifaktür seviyesinde bazı işletmelerin olduğundan bahsettiniz. Acaba bunların bir süre gelişmesi ile dış ticaretin hacminde artma ve düşme ilişkisini araştırdınız mı? Yani dış ticaret yollarının değişmesinin etkisinin nasıl olduğunu öğrenmek istiyorum.

M. Genç :

Tokat ve çevresi, XVIII. yüzyılın başlarındanberi, ve belki daha da öncesinden dikkate değer bir gelişme içinde görünmektedir. İran-İstanbul ticaret yolu üzerinde bulunması, bu gelişmede rol oynamış olabilir. Batı ticareti ile alakası, bildiğim kadarı ile, bölgenin en gelişkin endüstri dalları olan pamuk, basma ve deri imalâtında kullanılan bazı boya maddelerinin ithalinden ibarettir. Bu sınaî imalatın başlıca sürüm alanı da Karadeniz çevresi, hatta Macaristan, Polonya ve Rusya'ya kadar uzanan oldukça geniş bir bölgedir. Bu canlı faaliyet merkezlerinin 1750'lerden itibaren hızla gerilemeğe başlamasında, ham madde ithalinin güçleşmesi, Karadeniz çevresinde Osmanlı kontrolünün zayıflaması ve nihayet, sözü edilen dış pazarların kapanması gibi etkenlerin rol oynamış olduğunu sanıyorum.